SRIMANMAHABHARATAM

A NEW EDITION
MAINLY BASED ON
THE SOUTH INDIAN TEXTS,
With footnotes and Readings.

SHANTIPARVA XII.

श्रीः ।

श्रीमन्महाभारतम् ।

दाक्षिणात्यबहुकोशानुसारेण संशोधितम् ।

सटिप्पणम् ।

शान्तिपर्व १२.

EDITED BY
T. R. KRISHNACHARYA & T. R. VYASACHARYA,
Proprietors, Madhva Vilas Book Depot, Kumbakonam.

PRINTED AT THE
Javaji Dadaji's "Nirnaya-sagar" Press,
BOMBAY.

1908.

निर्णयसागरयन्त्रालयस्थविक्रेयसंस्कृतपुस्तकानां सूची ।

नाटकग्रन्थाः ।

मू. मा

अनर्घराघवं नाटकम्—श्रीमुरारिकृतं, रुचिपत्युपाध्यायकृतया टीकया सहितम्. २

अद्भुतदर्पणनाटकम्—श्रीमहादेवकविविरचितम्. .... ·।।।·

अभिज्ञानशाकुन्तलं नाटकम्—कालिदासकृतम्, राघवभट्टप्रणीतया अर्थद्योतनिकाख्यटीकया सहितम्. .... १।

अमृतोदयनाटकम्—श्रीमद्गोकुलनाथकृतम्. .... ·।।·

उन्मत्तराघवप्रेक्षाणकम्—श्रीभास्करकविविरचितम्. .... ८=

उत्तररामचरितम्—महाकविश्रीभवभूतिप्रणीतं, वीरराघवकृतया टीकया समेतम्. .... ·।।।·

कर्पूरमञ्जरीसट्टकम्—श्रीराजशेखरकृतं, वासुदेवकृतया टीकया सहितं, **बालभारतनाटकं** च १

कंसवधनाटकम्—महाकविश्रीशेषकृष्णकृतम्. .... ·।।·

कर्णसुन्दरी नाटिका—महाकविश्रीबिह्लणकृता. .... ·।।·

गीतगोविन्दम्—महाकविश्रीजयदेवविरचितं, कुम्भनृपतिप्रणीतया रसिकप्रियाव्याख्यया, महामहोपाध्यायशंकरमिश्रनिर्मितया रसमञ्जरीव्याख्ययाच संवलितम्. .... ·।।।·

चैतन्यचन्द्रोदयम्—श्रीकविकर्णपूरविरचितम्. .... १।

जीवानन्दनाटकम्—**आनन्दरायमखिकृतम्**, षडङ्कात्मकेऽस्मिन्नाटके रोगादिविविधसंकटेभ्य ईश्वरानुकम्पया जीवस्य मुक्तिः कथं भवतीति सुव्यक्तीकृतम्. .... ·।।।·

दूताङ्गदं नाटकम्—**श्रीसुभटकविविरचितम्**, एकाङ्कात्मके स्वल्पतरेऽस्मिन्नाटके रावणपुरतोऽङ्गदकृतस्य दौत्यस्य सम्यक् रमणीयतया विवेचनं कृतमस्ति. .... ८=

धनंजयविजयः—श्रीकाञ्चनाचार्यविरचितः. .... ८≡

पार्वतीपरिणयं नाटकम्—महाकविबाणभट्टप्रणीतम्. .... ·।·

प्रबोधचन्द्रोदयं नाटकम्—श्रीमत्कृष्णमिश्रयतिविरचितं, नाण्डिल्लगोपप्रभुविरचितचन्द्रिकाटीका, दीक्षितरामदासविरचिता प्रकाशटीका च इत्येताभ्यां सहितम्. .... ·।।।=

प्रसन्नराघवं नाटकम्—श्रीजयदेवकविविरचितम्. .... ·।।।·

भर्तृहरिनिर्वेदनाटकम्—श्रीहरिहरोपाध्यायकृतम्, पञ्चाङ्कात्मकमिदं नाटकमतीव रसपूरितं विद्यते। अस्मिन् स्त्रीविरहिणो भर्तृहरेर्निर्वेदस्यातीव हृदयद्रावकतया वर्णनं कृतम्. .... ८=।।

महावीरचरितं नाटकम्—भवभूतिकृतं, वीरराघवकृतया टीकया सहितम्. .... १।।

मालतीमाधवं नाटकम्—भवभूतिकृतं, त्रिपुरारिकृतटीकया, नान्यदेवकृतटीकया, जगद्धरकृतटीकया च सहितम्. २

मालविकाग्निमित्रं नाटकम्—कालिदासकृतं, काटयवेमकृतटीकया सहितम्. .... ·।।·

मृच्छकटिकम्—श्रीशूद्रककविविरचितं, पृथ्वीधरकृतव्याख्यासहितम्. १

रत्नावलीनाटिका—श्रीहर्षदेवकृता, गोविन्दकृतटीकासहिता .... ·।।·

द्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

...र्मेण युधिष्ठिरंप्रति तृष्णात्यागस्य सुखसाधनताप्रतिपादकजनकमाण्डव्यसंवादानुवादः ॥ १ ॥

...ष्ठिर उवाच ।
...ः पितरः पौत्रा ज्ञातयः सुहृदः सुताः ।
...तोर्हताः क्रूरैरस्माभिः पापबुद्धिभिः ॥ १
...र्थोद्भवा तृष्णा कथमेतां पितामह ।
...येयं पापानि तृष्णया कारिता वयम् ॥ २
... उवाच ।
...प्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
...विदेहराजेन माण्डव्यायानुपृच्छते ॥ ३
...खं बत जीवामि यस्य मे नास्ति किंचन ।
...लायां प्रदीप्तायां न मे दह्यति किंचन ॥ ४
...ः खलु समृद्धा हि गाढं दुःखं विजानताम् ।
...द्धास्त्वपि सदा मोहयन्त्यविचक्षणान् ॥ ५
...कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ।
...क्षयसुखस्यैते नार्हतः षोडशीं कलाम् ॥ ६
... शृङ्गं गोः काले वर्धमानस्य वर्धते ।
तथैव तृष्णा वित्तेन वर्धमानेन वर्धते ॥ ७
किंचिदेव ममत्वेन यदा भवति कल्पितम् ।
तदेव परितापाय नाशे संपद्यते पुनः ॥ ८
न कामाननुरुध्येत दुःखं कामेषु वै रतिः ।
प्राप्यार्थमुपयुञ्जीत धर्मे कामान्विवर्जयेत् ॥ ९
विद्वान्सर्वेषु भूतेषु व्याघ्रमांसोपमो भवेत् ।
कृतकृत्यो विशुद्धात्मा सर्वं त्यजति वै स्वयम् ॥ १०
उभे सत्यानृते त्यक्त्वा शोकानन्दौ प्रियाप्रिये ।
भयाभये च संत्यज्य भव शान्तो निरामयः ॥ ११
या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
योसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखं ॥
चारित्रमात्मनः पश्यंश्चन्द्रशुद्धमनामयम् ।
धर्मात्मा लभते कीर्तिं प्रेत्य चेह यथासुखम् ॥ १३
राज्ञस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतिमानभवद्द्विजः ।
पूजयित्वा च तद्वाक्यं माण्डव्यो मोक्षमाश्रितः १४

॥ इति श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि द्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

...ष्मेण युधिष्ठिरंप्रति कालस्य द्रुततरपातितया सद्यस्साधनस्य संपादनीयत्वे प्रमाणतया पितृपुत्रसंवादानुवादः ॥ १ ॥

...ष्ठिर उवाच ।
...क्रामति कालेऽस्मिन्सर्वभूतभयावहे ।
...श्रेयः प्रतिपद्येत तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १
... उवाच ।
...प्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
...ः पुत्रेण संवादं तं निबोध युधिष्ठिर ॥ २
...तेः कस्यजित्पार्थ स्वाध्यायनिरतस्य वै ।
... बभूव मेधावी मेधावी नाम नामतः ॥ ३
...ब्रवीत्पितरं पुत्रः स्वाध्यायकरणे रतम् ।
...धर्मेष्वकुशलं मोक्षधर्मविचक्षणः ॥ ४
पुत्र उवाच ।
धीरः किंस्वित्तात कुर्यात्प्रजानन्
क्षिप्रं ह्यायुर्भ्रश्यते मानवानाम् ।
पितस्तथाऽऽख्याहि यथार्थयोगं
ममानुपूर्व्या येन धर्मं चरेयम् ॥ ५
पितोवाच ।
अधीत्य वेदान्ब्रह्मचर्येषु पुत्र
पुत्रानिच्छेत्पावनार्थं पितॄणाम् ।
अग्नीनाधाय विधिवच्चेष्टयज्ञो
वनं प्रविश्याथ मुनिर्बुभूषेत् ॥ ६

... यद्यप्ययमध्यायः पूर्वत्र १७४ तमाध्यायतया स्थापितः । तथापि ड. थे.तरपुस्तकेषु द्वितीयवारमत्रापि दृश्यमानतयाऽसा-
...त्रापि स्थापितः ।

पुत्र उवाच ।
एवमभ्याहते लोके सर्वतः परिवारिते ।
अमोघासु पतन्तीषु किं धीर इव भाषसे ॥ ७
पितोवाच ।
कथमभ्याहतो लोकः केन वा परिवारितः ।
अमोघाः काः पतन्तीह किंनु भीषयसीव माम् ॥८
पुत्र उवाच ।
मृत्युनाऽऽभ्याहतो लोको जरया परिवारितः ।
अहोरात्राः पतन्तीमे तच्च कस्मान्न बुध्यसे ॥ ९
यदाहमेव जानामि न मृत्युस्तिष्ठतीति ह ।
सोहं कथं प्रतीक्षिष्ये ज्ञानेनापिहितश्चरन् ॥ १०
रात्र्यांरात्र्यां व्यतीतायामायुरल्पतरं यदा ।
गाधोदके मत्स्य इव सुखं विन्देत कस्तदा ॥ ११
'यामेकरात्रिं प्रथमां गर्भो विशति मातरम् ।
तामेव रात्रिं प्रस्थाप्य मरणाय विवर्तकः ॥' १२
पुष्पाणीव विचिन्वन्तमन्यत्र गतमानसम् ।
अनवाप्तेषु कामेषु मृत्युरभ्येति मानवम् ॥ १३
श्वःकार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे चापराह्णिकम् ।
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं वाऽस्य न वा कृतम् ॥१४
अद्यैव कुरु यच्छ्रेयो मा त्वां कालोऽत्यगान्महान् ।
को हि जानाति कस्याद्य मृत्युकालो भविष्यति १५
अकृतेष्वेव कार्येषु मृत्युर्वै संप्रकर्षति ।
युवैव धर्मशीलः स्यादनिमित्तं हि जीवितम् ॥ १६
कृते धर्मे भवेत्प्रीतिरिह प्रेत्य च शाश्वती ।
मोहेन हि समाविष्टः पुत्रदारार्थमुद्यतः ॥ १७
कृत्वा कार्यमकार्यं वा तुष्टिमेषां प्रयच्छति ।
तं पुत्रपशुसंपन्नं व्यासक्तमनसं नरम् ॥ १८
सुप्तं व्याघ्रं महौघो वा मृत्युरादाय गच्छति ।
संचिन्वानकमेवैनं कामानामवितृप्तकम् ॥ १९
वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ।
इदं कृतमिदं कार्यमिदमन्यत्कृताकृतम् ॥ २०
एवमीहासमायुक्तं मृत्युरादाय गच्छति ।
कृतानां फलमप्राप्तं कार्याणां कर्मसङ्गिनाम् ॥ २१
क्षेत्रापणगृहासक्तं मृत्युरादाय गच्छति ।

दुर्बलं बलवन्तं च प्राज्ञं शूरं जडं कविम् ।
अप्राप्तसर्वकामार्थं मृत्युरादाय गच्छति ।
मृत्युर्जरा च व्याधिश्च दुःखं चानेककारणम् ।
असंत्याज्यं यदा मर्त्यैः किं स्वस्थ इव तिष्ठ
जातमेवान्तकोऽन्ताय जरा चाभ्येति देहिनम्
अनुषक्ता द्वयेनैते भावाः स्थावरजङ्गमाः ।
न मृत्युसेनामायान्तीं जातु कश्चित्प्रबाधते ।
बलात्सत्यमृते त्वेकं सत्ये ह्यमृतमाश्रितम् ।
मृत्योर्वा गृहमेतद्वै या ग्रामे वसतो रतिः ।
देवानामेष वै गोष्ठो यदरण्यमिति श्रुतिः ।
निबन्धनी रज्जुरेषा या ग्रामे वसतो रतिः ।
छित्त्वैनां सुकृतो यान्ति नैनां छिन्दन्ति दुष्
यो न हिंसति सत्वानि मनोवाक्कर्महेतुभिः ।
जीवितार्थापनयनैः प्राणिभिर्न स बध्यते ।
तस्मात्सत्यव्रताचारः सत्यव्रतपरायणः ॥
सत्यकामः समो दान्तः सत्येनैवान्तकं ज
अमृतं चैव मृत्युश्च द्वयं देहे प्रतिष्ठितम् ॥
मृत्युरापद्यते मोहात्सत्येनापद्यतेऽमृतम् ।
सोहं सत्यमहिंसार्थी कामक्रोधबहिष्कृतः
समाश्रित्य सुखं क्षेमी मृत्युं हास्याम्यमृत्
शान्तियज्ञरतो दान्तो ब्रह्मयज्ञे स्थितो मुनिः
वाङ्मनःकर्मयज्ञश्च भविष्याम्युदगायने ।
पशुयज्ञैः कथं हिंस्रैर्मादृशो यष्टुमर्हति ॥
अन्तवद्भिरुत प्राज्ञः क्षत्रयज्ञैः पिशाचवत्
आत्मन्येवात्मना जात आत्मनिष्ठोऽप्रजः पि
आत्मयज्ञो भविष्यामि न मां तारयति प्र
यस्य वाङ्मनसी स्यातां सम्यक्प्रणिहिते सद
तपस्त्यागश्च योगश्च स तैः सर्वमवाप्नुयात्
नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति विद्यासमं फलम्
नास्ति रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं सुखम्

नैतादृशं ब्राह्मणस्यास्ति वित्तं
यथैकता समता सत्यता च ।
शीले स्थितिर्दण्डविधानमार्जवं-
ततस्ततश्चोपरमः क्रियाभ्यः ॥

परिहृत ... ते धनैर्बान्धवैर्वाऽपि किं ते
क्षपा ... किं ते दारैर्ब्राह्मण यो मरिष्यसि ।
सात्त्व ... त्मानमन्विच्छ गुहां प्रविष्टं
तिर्यग् ... पितामहास्ते क्व गताः पिता च ॥ ३९

भीष्म उवाच ।
पुत्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा तथाकार्षीत्पिता नृप ।
तथा त्वमपि राजेन्द्र सत्यधर्मपरो भव ॥ ४०

॥ इति श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥

चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥

...मेण युधिष्ठिरंप्रति मोक्षसाधनप्रतिपादकहारीतगीतानुवादः ॥ १ ॥

...ष्ठिर उवाच ।
...गतं ग...लः किंसमाचारः किंविद्यः किंपरायणः ।
...कालस...ते ब्रह्मणः स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥ १
...तं भाष्म उवाच ।
...इमान्दुर्...मेषु निरतो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः ।
...त्र उक्तो परमं स्थानं यत्परं प्रकृतेर्ध्रुवम् ॥ २
...प्रत्यक्षमेयुदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
...यत्र पुरा गीतं तं निबोध युधिष्ठिर ॥ ३
...दभिनिःसृत्य लाभेऽलाभे समो मुनिः ।
...ष्ठेषु कामेषु निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥ ४
...षा न मनसा न वाचा दूषयेत्परम् ।
...क्षं परोक्षं वा दूषणं व्याहरेत्क्वचित् ॥ ५
...स्मात्सर्वभूतानि मैत्रायणगतिश्चरेत् ।
...वितमासाद्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥ ६
...दांस्तितिक्षेत नाभिमन्येत कंचन ।
...गानः प्रियं ब्रूयादाक्रुष्टः कुशलं वदेत् ॥ ७
...श्रेयं च सव्यं च ग्राममध्ये च नाचरेत् ।
...मिनाप्नो न गच्छेत्पूर्वकेतनम् ॥ ८
...र्णः सुगुप्तश्च न वाचाऽप्यप्रियं चरेत् ।

मृदुः स्यादप्रतीकारो विस्रब्धः स्यादरोषणः ॥ ९
विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ।
अतीते पात्रसंचारे भिक्षां लिप्सेत वै मुनिः ॥ १०
प्राणयात्रिकमात्रः स्यान्मात्रालाभेष्वनादृतः ।
अलाभे न विहन्येत लाभश्चैनं न हर्षयेत् ॥ ११
लाभं साधारणं नेच्छेन्न भुञ्जीताभिपूजितः ।
अभिपूजितलाभं हि जुगुप्सेतैव तादृशः ॥ १२
न चान्नदोषान्निन्देत न गुणानभिपूजयेत् ।
शय्यासने विविक्ते च नित्यमेवाभिपूजयेत् ॥ १३
शून्यागारं वृक्षमूलमरण्यमथवा गुहाम् ।
अज्ञातचर्यां गत्वाऽन्यां ततोऽन्यत्रैव संविशेत् १४
अनुरोधविरोधाभ्यां समः स्यादचलो ध्रुवः ।
सुकृतं दुष्कृतं चोभे नानुरुध्येत कर्मणि ॥ १५
नित्यतृप्तः सुसंतुष्टः प्रसन्नवदनेन्द्रियः ।
विभीर्जप्यपरो मौनी वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ १६
अभ्यस्तं भौतिकं पश्यन्भूतानामागतिं गतिम् ।
विस्मितः सर्वदर्शी च पकापकेन वर्तयन् ।
आत्मारामः प्रशान्तात्मा लघ्वाहारो जितेन्द्रियः॥

...ति ब्रह्मणः स्थानमिति झ. थ. पाठः ॥ २ ॥ सम्मु-...थतेष्वपि । संमुखेषु च कामेषु इति ट. ध. पाठः । ...खेषु कामेषु इति थ. पाठः ॥ ४ ॥ मैत्रायणगतो ...यस्तस्येदं मैत्रं तदयनं गमनं तच्च मैत्रायणं तत्र गतः। ...यहं विभिन्नमार्गः । ग्रामैकरात्रविधिना चरेदित्यर्थः ...तिं चरेदिति ट. ड. पाठः ॥ ६ ॥ नातिमन्येत्कथं-...य. ड. थ. पाठः ॥ ७ ॥ ग्राममध्ये जनसमाजे प्रद-...कूलं सव्यं प्रतिकूलं वा नाचरेत् ॥ ८ ॥ अवतीर्णः

सुगुप्तश्चेति ट. ध. पाठः । अप्रियं वदेदिति झ. पाठः । अव कीर्णो मूढैः पांसुभिश्छन्नः । धिक्कृत इत्यर्थः । तथापि सुगुप्तोऽचपलः स्वधर्मे निष्ठावान् ॥ ९ ॥ अनुयात्रिकमर्थी स्यादिति ड. पाठः ॥११॥ साधारणं सर्वयोग्यं स्रक्चन्दनादिलाभम् ॥ १२ ॥ ध्यानजलपपरो मौनीति ट. ड. पाठः ॥ १६ ॥ सव्यक्तं भौतिकं स्वर्ग्यं इति ड. ध. पाठः । निःस्पृहः समदर्शी चेति झ. पाठः । सुव्रतो दान्त इति ट. ड. पाठः ॥ १७ ॥

वाचो वेगं मनसः क्रोधवेगं
हिंसावेगमुदरोपस्थवेगम् ।
एतान्वेगान्विनयेद्वै तपस्वी
निन्दा चास्य हृदयं नोपहन्यात् ॥ १८
मध्यस्थ एव तिष्ठेत प्रशंसानिन्दयोः समः ।
एतत्पवित्रं परमं परिव्राजक आश्रयेत् ॥ १९
महात्मा सर्वतो दान्तः सर्वत्रैवानपाश्रितः ।
अपूर्वचारकः सौम्यो ह्यनिकेतः समाहितः
वानप्रस्थगृहस्थाभ्यां न संसृज्येत कर्हिचि
अज्ञातलिप्सं लिप्सेत न चैनं हर्ष आविशेत्
विजानतां मोक्ष एष श्रमः स्यादविजानता
मोक्षयानमिदं कृत्स्नं विदुषां हारितोऽब्रवीत्
अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यः प्रव्रजेद्गृहात्
लोकास्तेजोमयास्तस्य तथाऽऽनन्त्याय कल्पते

॥ इति श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥

पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

भीष्मेण युधिष्ठिरंप्रति वृत्रगीतानुवादः ॥ १ ॥

युधिष्ठिर उवाच ।
धन्याधन्या इति जनाः सर्वेऽस्मान्प्रवदन्त्युत ।
न दुःखिततरः कश्चित्पुमानस्माभिरस्ति ह ॥ १
लोकसंभावितैर्दुःखं यत्प्राप्तं कुरुसत्तम ।
प्राप्य जातिं मनुष्येषु देवैरपि पितामह ॥ २
कदा वयं करिष्यामः संन्यासं दुःखभेषजम् ।
दुःखमेतच्छरीराणां धारणं कुरुसत्तम ॥ ३
विमुक्ताः सप्तदशभिर्हेतुभूतैश्च पञ्चभिः ।
इन्द्रियार्थैर्गुणैश्चैव अष्टाभिश्च पितामह ॥ ४
न गच्छन्ति पुनर्भावं मुनयः संशितव्रताः ।
कदा वयं गमिष्यामो राज्यं हित्वा परंतप ॥ ५
भीष्म उवाच ।
नास्त्यनन्तं महाराज सर्वं सङ्ख्यानगोचरम् ।
पुनर्भावोपि संख्यातो नास्ति किंचिदिहाचलम् ॥ ६
न चापि गम्यते राजन्नैष दोषः प्रसङ्गतः ।
उद्योगादेव धर्मज्ञाः कालेनैव गमिष्यथ ॥ ७
नेशेऽयं सततं देही नृपते पुण्यपापयोः ।
तत एव समुत्थेन तमसा रुध्यतेऽपि च ॥ ८
यथाञ्जनमयो वायुः पुनर्मानःशिलं रजः ।
अनुप्रविश्य तद्वर्णो दृश्यते रञ्जयन्दिशः ॥
तथा कर्मफलैर्देही रञ्जितस्तमसा वृतः ।
विवर्णो वर्णमाश्रित्य देहेषु परिवर्तते ॥
ज्ञानेन हि यदा जन्तुरज्ञानप्रभवं तमः ।
व्यपोहति तदा ब्रह्म प्रकाशेत सनातनम् ।
अयत्नसाध्यं मुनयो वदन्ति
ये चापि मुक्तास्तदुपासितव्याः ।
त्वया च लोकेन च सामरेण
तस्मान्न शाम्यन्ति महर्षिसङ्घाः ॥ १
अस्मिन्नर्थे पुरा गीतं शृणुष्वैकमना नृप ।
यथा दैत्येन वृत्रेण भ्रष्टैश्वर्येण चेष्टितम् ॥ १३
निर्जितेनासहायेन हृतराज्येन भारत ।
अशोचता शत्रुमध्ये बुद्धिमास्थाय केवलाम् ॥ १४
भ्रष्टैश्वर्यं पुरा वृत्रमुशना वाक्यमब्रवीत् ।
कच्चित्पराजितस्याद्य न व्यथा तेऽस्ति दानव ॥ १५
वृत्र उवाच ।
सत्येन तपसा चैव विदित्वा संक्षयं ह्यहम् ।
न शोचामि न हृष्यामि भूतानामागतिं गतिम् १६
कालसंचोदिता जीवा मज्जन्ति नरकेऽवशाः ।

अज्ञातनिष्ठां लिप्सेतेति ध. पाठः ॥ २० ॥ चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥

देवैर्धर्मादिभिः । जातिं जन्म ॥ २ ॥ सुखसंज्ञिकमिति ध. पाठः ॥ ३ ॥ व्रजन्ति येषु न भवमिति ध. पाठः ॥ ५ ॥

न चापि मन्यते राजन्नेष धर्मोऽत्रसन्तत इति ध. पाठः ॥ ७ ॥ नेशे नेष्टे। ईदृशो यतते देहीति ट. ड. पाठः ॥ ८ ॥ यथाञ्जन चयं वायुरिति ड. ध. पाठः ॥ ९ ॥

षड्[illegible]ानि सर्वाणि दिव्यान्याहुर्मनीषिणः ॥ १७
[illegible]त्वा तु तं कालं गणितं कालचोदिताः ।
रक्त[illegible]षेण कालेन संधावन्ति पुनःपुनः ॥ १८
तिर्यग्योनिसहस्राणि गत्वा नरकमेव च ।
निर्गच्छन्त्यवशा जीवाः कालबन्धनबन्धनाः ॥ १९
एवं संसरमाणानि ह्यहं भूतानि दृष्टवान् ।
यथा कर्म तथा लाभ इति शास्त्रनिदर्शनम् ॥ २०
तिर्यग्गच्छन्ति नरकं मानुष्यं दैवमेव च ।
सुखदुःखे प्रिये द्वेष्ये चरित्वा पूर्वमेव च ॥ २१
कृतान्तविधिसंयुक्तः सर्वो लोकः प्रपद्यते ।
गतं गच्छन्ति चाध्वानं सर्वभूतानि सर्वदा ॥ २२
कालसङ्ख्यानसङ्ख्येयं सृष्टिस्थितिपरायणम् ।
तं भाषमाणं भगवानुशना प्रत्यभाषत ।
इमान्दुष्टप्रलापांस्त्वं तात कस्मात्प्रभाषसे ॥ २३
वृत्र उवाच ।
प्रत्यक्षमेतद्भवतस्तथाऽन्येषां मनीषिणाम् ।
मया यज्ञयलुब्धेन पुरा तप्तं महत्तपः ॥ २४
[illegible]न्धानादाय भूतानां रसांश्च विविधानपि ।
[illegible]वर्धं त्रीन्समाक्रम्य लोकान्वै स्वेन तेजसा ॥ २५
[illegible]ालामालापरिक्षिप्तो वैहायसगतिस्तथा ।
अजेयः सर्वभूतानामासं नित्यमपेतभीः ॥ २६
ऐश्वर्यं तपसा प्राप्तं भ्रष्टं तच्च स्वकर्मभिः ।
धृतिमास्थाय भगवन्न शोचामि ततस्त्वहम् ॥ २७
युयुत्सता महेन्द्रेण पुरा सार्धं महात्मना ।
ततो मे भगवान्दृष्टो हरिर्नारायणः प्रभुः ॥ २८
वैकुण्ठः पुरुषोऽनन्तः शुक्लो विष्णुः सनातनः ।
मुञ्जकेशो हरिश्मश्रुः सर्वभूतपितामहः ॥ २९
नूनं तु तस्य तपसः सावशेषं ममास्ति वै ।
यदहं प्रष्टुमिच्छामि भवन्तं कर्मणः फलम् ॥ ३०
ऐश्वर्यं वै महद्ब्रह्मन्वर्णे कस्मिन्प्रतिष्ठितम् ।
निवर्तते चापि पुनः कथमैश्वर्यमुत्तमम् ॥ ३१
भवन्ति कस्माद्भूतानि प्रवर्तन्ते यथा पुनः ।
किं वा फलं परं प्राप्य जीवस्तिष्ठति शाश्वतः ॥ ३२
केन वा कर्मणा शक्यमथ ज्ञानेन केन वा ।
ब्रह्मर्षे तत्फलं प्राप्तुं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३३
इतीदमुक्तः स मुनिस्तदानीं
प्रत्याह यत्तच्छृणु राजसिंह ।
मयोच्यमानं पुरुषर्षभ त्व-
मनन्यचित्तः सह सोदरीयैः ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

भीष्मेण युधिष्ठिरंप्रति वृत्राय सनत्कुमारोक्तविष्णुमाहात्म्यानुवादः ॥ १ ॥

उशनोवाच ।
नमस्तस्मै भगवते देवाय प्रभविष्णवे ।
यस्य पृथ्वी तलं तात साकाशं बाहुगोचरः ॥ १
मूर्धा यस्य त्वनन्तं च स्थानं दानवसत्तम ।
तस्याहं ते प्रवक्ष्यामि विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ २
भीष्म उवाच ।
[illegible]योः संवदतोरेवमाजगाम महामुनिः ।
सनत्कुमारो धर्मात्मा संशयच्छेदनाय वै ॥ ३
स पूजितोऽसुरेन्द्रेण मुनिनोशनसा तथा ।
निषसादासने राजन्महार्हे मुनिपुङ्गवः ॥ ४
तमासीनं महाप्राज्ञमुशना वाक्यमब्रवीत् ।
ब्रूह्यस्मै दानवेन्द्राय विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ५
सनत्कुमारस्तु वचः श्रुत्वा प्राह वचोऽर्थवत् ।

[illegible]भवन्ति पुनःपुनरिति झ.पाठः॥१८॥धीमन्दुष्टप्रलापांस्त्वमिति [illegible]. पाठः । दुष्टप्रलापान् असुरभावविनाशकान् असुरे भूत्वा कथं भाषस इत्यर्थः ॥ २३ ॥ गन्धाद्यादानं तदाश्रयोपमर्दनं । [illegible]अवधं हिंसितवान् ॥ २५ ॥ वैहायसगतिश्चरन्निति झ. ध. पाठः ॥ २६ ॥ पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥

तलमधोभागः। साकाशमाकाशसहितं सर्वमुपरितनम् । बाहुगोचरो मध्यस्थमित्यर्थः । यस्य पृथ्वीतलं पादमाशा वै बहुगोचरा इति ट. थ. पाठः ॥ १ ॥ अनन्तं स्थानं मोक्षः ॥ २ ॥

विष्णोर्माहात्म्यसंयुक्तं दानवेन्द्राय धीमते ॥ ६
शृणु सर्वमिदं दैत्य विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् ।
विष्णौ जगत्स्थितं सर्वमिति विद्धि परंतप ॥ ७
अस्मिन्गच्छन्ति विलयमस्माच्च प्रभवन्त्युत ।
अवत्येष महाबाहुर्भूतग्रामं चराचरम् ।
एष चाक्षिपते काले काले च सृजते पुनः ॥ ८
नैष दानव ते शक्यस्तपसा नैव चेज्यया ।
संप्राप्तुमिन्द्रियाणां तु संयमेनैव शक्यते ॥ ९
बाह्ये चाभ्यन्तरे चैव कर्मणा मनसि स्थितः ।
निर्मलीकुरुते बुद्ध्या सोऽमुत्रानन्त्यमश्नुते ॥ १०
यथा हिरण्यकर्ता वै रूप्यमग्नौ विशोधयेत् ।
बहुशोऽतिप्रयत्नेन महताऽऽत्मकृतेन ह ॥ ११
तद्वज्जातिशतैर्जीवः शुद्ध्यतेऽल्पेन कर्मणा ।
यत्नेन महता चैवाप्येकजातौ विशुद्ध्यते ॥ १२
लीलयाऽल्पं यथा गात्रात्प्रमृज्यादात्मनो रजः ।
बहुयत्नेन महता दोषनिर्हरणं तथा ॥ १३
यथा चाल्पेन माल्येन वासितं तिलसर्षपम् ।
न मुञ्चति स्वकं गन्धं तथा सूक्ष्मस्य दर्शनम् ॥ १४
तदेव बहुभिर्माल्यैर्वास्यमानं पुनःपुनः ।
विमुच्य तं स्वकं गन्धं माल्यगन्धेऽवतिष्ठते ॥ १५
एवं जातिशतैर्युक्तो गुणैरेव प्रसङ्गिषु ।
बुद्ध्या निवर्तते दोषो यत्नेनाभ्यासजेन ह ॥ १६
कर्मणा स्वेन रक्तानि विरक्तानि च दानव ।
यथा कर्मविशेषांश्च प्राप्नुवन्ति तथा शृणु ॥ १७
यथावत्संप्रवर्तन्ते यस्मिंस्तिष्ठति चानिशम् ।
तत्तेऽनुपूर्व्या व्याख्यास्ये तदिहैकमनाः शृणु ॥ १८
अनादिनिधनः श्रीमान्हरिर्नारायणः प्रभुः ।
देवः सृजति भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ १९
एष सर्वेषु भूतेषु क्षरश्चाक्षर एव च ।
एकादश विकारात्मा जगत्पिबति रश्मिभिः ॥ २०
पादौ तस्य महीं विद्धि मूर्धानं दिवमेव च ।

नैष दानकृता शक्य इति थ. पाठः॥९॥महताल्पकृतेन चेति ध. पाठः॥११॥ जातिशतैर्जन्मशतैः एकजातौ एकजन्मन्यपि॥१२॥ अप्सु प्रतिष्ठित इति झ. पाठः ॥ २२ ॥ नेत्राभ्यां पादयोर्भूश्च दानवेति झ. पाठः ॥ २३ ॥ फलं तातेति झ. पाठः ॥ २४ ॥

बाहवस्तु दिशो दैत्य श्रोत्रमाकाशमेव च ॥
तस्य तेजोमयः सूर्यो मनश्चन्द्रमसि स्थितम्
बुद्धिर्ज्ञानगता नित्यं रसस्त्वप्सु प्रवर्तते ॥
भ्रुवोरनन्तरास्तस्य ग्रहा दानवसत्तम ।
नक्षत्रचक्रं नेत्रं च आस्यमग्निं च दानव ।
तं विश्वभूतं विश्वादिं परमं विद्धि चेश्वरम् ॥ २३
रजस्तमश्च सत्वं च विद्धि नारायणात्मकम् ।
सोऽश्रमाणां मुखं तात कर्मणस्तत्फलं विदुः ॥ २४
अकर्मणः फलं चैव स एव परमोऽव्ययः ।
छन्दांसि यस्य रोमाणि ह्यक्षरं च सरस्वती ॥ २५
बह्वाश्रयो बहुमुखो धर्मो हृदि समाश्रितः ।
स ब्रह्मपरमो धर्मस्तपश्च सदसच्च सः ॥ २६
श्रोत्रशास्त्रग्रहोपेतः षोडशर्त्विक्क्रतुश्च सः ।
पितामहश्च रुद्रश्च सोऽश्विनौ स पुरंदरः ॥ २७
मित्रोऽथ वरुणश्चैव यमोऽथ धनदस्तथा ।
ते पृथग्दर्शनास्तस्य संविदन्ति तथैकताम् ।
एकस्य विद्धि देवस्य सर्वं जगदिदं वशे ॥ २८
नानाभूतस्य दैत्येन्द्र तस्यैकत्वं वदन्त्यपि ।
जन्तुः पश्यति विज्ञानात्ततः सत्वं प्रकाशते ॥ २९
संहारविक्षेपसहस्रकोटी-
स्तिष्ठन्ति जीवाः प्रचरन्ति चान्ये । १२
प्रजाविसर्गस्य च पारिमाण्यं
वापीसहस्राणि बहूनि दैत्य ॥ ३०३
वाप्यः पुनर्योजनविस्तृतास्ताः
क्रोशं च गम्भीरतयाऽवगाढाः । ४
आयामतः पञ्चशताश्च सर्वाः
प्रत्येकशो योजनतः प्रवृद्धाः ॥ ३१५
वाप्या जलं क्षिप्यति वालकोट्या
त्वह्ना सकृच्चाप्यथ न द्वितीयम् ।
तासां क्षये विद्धि परं विसर्गं
संहारमेकं च तथा प्रजानाम् ॥ ३

ततो ब्रह्म प्रकाशते इति झ. पाठः ॥ २९ ॥ वापीसहस्राणि ॥ ततोऽप्यशीतिः इति ध. पाठः ॥ ३० ॥ योजनविस्तृताश्चेति- थ. पाठः ॥ ३१ ॥

जीववर्णाः परमं प्रमाणं
कृष्णो धूम्रो नीलमथास्य मध्यम् ।
पुनः सह्यतरं सुखं तु
हारिद्रवर्णं सुसुखं च शुक्लम् ॥ ३३

तु शुक्लं विमलं विशोकं
गतक्लमं सिद्ध्यति दानवेन्द्र ।
धा तु योनिप्रभवाणि दैत्य
सहस्रशः सिद्धिमुपैति जीवः ॥ ३४

तिं च यां दर्शनमाह देवो
गत्वा शुभं दर्शनमेव चापि ।
गतिः पुनर्वर्णकृता प्रजानां
वर्णस्तथा कालकृतोऽसुरेन्द्र ॥ ३५

शतं सहस्राणि चतुर्दशेह
परा गतिर्जीवगणस्य दैत्य ।
आरोहणं तत्कृतमेव विद्धि
स्थानं तथा निःसरणं च तेषाम् ॥ ३६

'योऽस्मादथ भ्रश्यति कालयोगा-
त्कृष्णे वर्णे तिष्ठति सर्वकृष्टे ।
अतिप्रसक्तो निरयाच्च दैत्य
ततस्ततः संपरिवर्तते च ॥' ३७

कृष्णस्य वर्णस्य गतिर्निकृष्टा
स मज्जते नरके पच्यमानः ।
स्थानं तथा दुर्गतिभिस्तु तस्य
प्रजाविसर्गान्सुबहून्वदन्ति ॥ ३८

शतं सहस्राणि ततश्चरित्वा
प्राप्नोति वर्णं हरितं तु पश्चात् ।
स चैव तस्मिन्निवसत्यनीशो
युगक्षयं तमसा संवृतात्मा ॥ ३९

स वै यदा सत्वगुणेन युक्त-
स्तमो व्यपोहन्घटते स्वबुद्ध्या ।
स लोहितं वर्णमुपैति नीला-
न्मनुष्यलोके परिवर्तते च ॥ ४०

स तत्र संहारविसर्गमेकं
स्वकर्मजैर्बन्धनैः क्लिश्यमानः ।
ततः स हारिद्रमुपैति वर्णं
संहारविक्षेपशते व्यतीते ॥ ४१

हारिद्रवर्णस्तु प्रजाविसर्गा-
त्सहस्रशस्तिष्ठति संचरन्वै ।
अविप्रमुक्तो निरये च दैत्य
ततः सहस्राणि दशापराणि ॥ ४२

गतीः सहस्राणि च पञ्च तस्य
चत्वारि संवर्तकृतानि चैव ।
विमुक्तमेनं निरयाच्च विद्धि
सर्वेषु चान्येषु च संभवेषु ॥ ४३

स देवलोके विहरत्यभीक्ष्णं
ततश्च्युतो मानुषतामुपैति ।
संहारविक्षेपशतानि चाष्टौ
मर्त्येषु तिष्ठन्नमृतत्वमेति ॥ ४४

सोऽस्मादथ भ्रश्यति कालयोगा-
त्कृष्णे तले तिष्ठति सर्वकृष्टे ।
यथा त्वयं सिध्यति जीवलोक-
स्तत्तेऽभिधास्याम्यसुरप्रवीर ॥ ४५

दैवानि स व्यूहशतानि सप्त
रक्तो हरिद्रोऽथ तथैव शुक्लः ।
संश्रित्य संधावति शुक्लमेत-
मष्टावरानर्च्यतमान्स लोकान् ॥ ४६

अष्टौ च षष्टिं च शतानि चैव
मनोविरुद्धानि महाद्युतीनाम् ।
शुक्लस्य वर्णस्य परा गतिर्या
त्रीण्येव रुद्धानि महानुभाव ॥ ४७

संहारविक्षेपमनिष्टमेकं
चत्वारि चान्यानि वसत्यनीशः ।
षष्ठस्य वर्णस्य परा गतिर्या
सिद्धावसिद्धस्य गतक्लमस्य ॥ ४८

त्वाशुयोनिप्रभावानतीत्येति ध. पाठः ॥ ३४ ॥ दर्शनमापजीव इति थ. ध. पाठः ॥ ३५ ॥ जीवगुणस्य दैत्येति झ. . पाठः ॥ ३६ ॥ प्रजानिसर्गात्सुबहून्वदन्तीति ट. थ. पाठः ॥ ३८ ॥ युगक्षये तपसेति झ. पाठः ॥ ३९ ॥ तिष्ठन्नमलत्वमेतीति ट. थ. पाठः ॥ ४४ ॥

सप्तोत्तरं तत्र वसत्यनीशः
संहारविक्षेपशतं सशेषः ।
संहारविक्षेपमनिष्टमेकं
चत्वारि चान्यानि वसत्यनीशः ।
तस्मादुपावृत्य मनुष्यलोके
ततो महान्मानुषतामुपैति ॥ ४९
तस्मादुपावृत्य ततः क्रमेण
सोग्रेण संतिष्ठति भूतसर्गम् ।
स सप्तकृत्वश्च परैति लोका-
न्संहारविक्षेपकृतप्रवासः ॥ ५०
सप्तैव संहारमुपप्लवानि
संभाव्य संतिष्ठति जीवलोके ।
ततोऽव्ययं स्थानमनन्तमेति
देवस्य विष्णोरथ ब्रह्मणश्च ।
शेषस्य चैवाथ नरस्य चैव
देवस्य विष्णोः परमस्य चैव ॥ ५१
संहारकाले परदिग्धकाया
ब्रह्माणमायान्ति सदा प्रजाहि ।
चेष्टात्मनो देवगणाश्च सर्वे
ये ब्रह्मलोके ह्यमराः स्म तेऽपि ॥ ५२
प्रजानिसर्गे तु स शेषकाले
स्थानानि स्वान्येव सरन्ति जीवाः ।
निःशेषतस्तत्पदं यान्ति चान्ते
सर्वे देवा ये सदृशा मनुष्याः ॥ ५३
ये तु च्युताः सिद्धलोकात्क्रमेण
तेषां गतिं यान्ति यथाऽऽनुपूर्व्या ।
जीवाः परे तद्बलवेषरूपाः
स्वकं विधिं यान्ति विपर्ययेण ॥ ५४
स यावदेवास्ति सशेषभुक्तिः
प्रजाश्च देव्यौ च तथैव शुक्ले ।

तावत्तदङ्गेषु विशुद्धभावः
संयम्य पञ्चेन्द्रियरूपमेतत् ॥
शुद्धां गतिं तां परमां प्रयाति
शुद्धेन नित्यं मनसा विचिन्वन् ।
ततोऽव्ययं स्थानमुपैति ब्रह्म
दुष्प्रापमन्येन स शाश्वतं वै ।
इत्येतदाख्यातमहीनसत्व
नारायणस्येह बलं मया ते ॥
वृत्र उवाच ।
एवं गते मे न विषादोस्ति कश्चि-
त्सम्यक्क पश्यामि वचस्तथैतत् ।
श्रुत्वा तु ते वाचमदीनसत्व
विकल्मषोस्म्यद्य तथा विपाप्मा ॥ ५७
प्रवृत्तमेतद्भगवन्महर्षे
महाद्युतेश्चक्रमनन्तवीर्यम् ।
विष्णोरनन्तस्य सनातनं त-
त्स्थानं सर्गा यत्र सर्वे प्रवृत्ताः ।
स वै महात्मा पुरुषोत्तमो वै
तस्मिञ्जगत्सर्वमिदं प्रतिष्ठितम् ॥ ५
भीष्म उवाच ।
एवमुक्त्वा स कौन्तेय वृत्रः प्राणानवासृजत् ।
योजयित्वा तथाऽऽत्मानं परं स्थानमवाप्तवान् ५
युधिष्ठिर उवाच ।
अयं स भगवान्देवः पितामह जनार्दनः ।
सनत्कुमारो वृत्राय यत्तदाख्यातवान्पुरा ॥ ६०
भीष्म उवाच ।
मूलस्थायी स भगवान्स्वेनानन्तेन तेजसा ।
तत्स्थः सृजति तान्भावानात्मरूपान्महामनाः ६१
तुरीयांशेन तस्येमं विद्धि केशवमच्युतम् ।
'तुरीयांशेन ब्रह्माणं तस्य विद्धि महात्मनः ।'
तुरीयार्धेन लोकांस्त्रीन्भावयत्येव बुद्धिमान् ॥६

स्वर्गे सुखं तिष्ठति भूतसर्गमिति ट. पाठः । विक्षेपकृतप्रभाव इति झ. पाठः ॥ ५० ॥ सिद्धिलोके इति थ. ध. पाठः । संतिष्ठति सर्वलोके इति ट. पाठः ॥ ५१ ॥ निश्शेषा वै तत्पदं यान्तति ट. थ. ध. पाठः ॥ ५३ ॥ सशेषभाव इति ट. पाठः ।

दिव्याश्च तथैव शुक्ले इति ध. पाठः । तावत्तरत्येष विशुद्धभा इतिं ध. पाठः ॥ ५५ ॥ दुष्प्रापमभ्येति स इति झ. ट. ध पाठः ॥ ५६ ॥ महादेवो भगवान्स्वेन तेजसेति झ. पाठः नानारूपान्महामना इति झ. ट. थ. पाठः ॥ ६१ ॥

त्रेजटाय थतस्तु यः स्थायी कल्पान्ते परिवर्तते।
त्र्यम्बका भगवानप्सु योऽसावतिबलः प्रभुः ।
नमश्चण्ड ाता प्रसन्नात्मा लोकांश्चरति शाश्वतान् ६३
ण्डिने ण्यशून्यानि करोत्यनन्तः
मोर्ध्वदं सनातनः संचरते च लोकान् ।
वेलोहि वानिरुद्धः सृजते महात्मा
मोस्तु तत्स्थं जगत्सर्वमिदं विचित्रम् ॥ ६४
र्याय र उवाच ।
मः प्र रमार्थज्ञ दृष्ट्वा मन्येत्मनो गतिः ।
त्रुंद्र सात्स सुखितो न शोचति पितामह ॥ ६५
शुक्लः शुक्लाभिजातीयः साध्यो नावर्ततेऽनघ ।
तिर्यग्गतेश्च निर्मुक्तो निरयाच्च पितामह ॥ ६६

हारिद्रवर्णे रक्ते वा वर्तमानस्तु पार्थिव ।
तिर्यगेवानुपश्येत कर्मभिस्तामसैर्वृतः ॥ ६७
वयं तु भृशमापन्ना रक्ताः कष्टाः सुखेऽसुखे ।
कां गतिं प्रतिपत्स्यामो नीलां कृष्णाधमामथ ॥ ६८
भीष्म उवाच ।
शुद्धाभिजनसंपन्नाः पाण्डवाः संशितव्रताः ।
विहृत्य देवलोकेषु पुनर्मानुषमेष्यथ ॥ ६९
प्रजाविसर्गं च सुखेन लोके
प्रेत्यान्यदेहेषु सुखानि भुक्त्वा ।
सुखेन संयास्यथ सिद्धसङ्ख्यां
मा वो भयं भवतु न वोऽस्तु पापम् ॥ ७०

॥ इति श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

सप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

भीष्मेण युधिष्ठिरंप्रति शक्रवृत्रयुद्धवर्णनम् ॥ १ ॥

धिष्ठिर उवाच ।
हो धर्मिष्ठता तस्य वृत्रस्यामिततेजसः ।
य विज्ञानमतुलं विष्णोर्भक्तिश्च तादृशी ॥ १
र्ज्ञेयमिदं तस्य विष्णोरमिततेजसः ।
थं वा राजशार्दूल पदं तु ज्ञातवानसौ ॥ २
वता कथितं ह्येतच्छ्रद्दधे चाहमच्युत ।
यश्च मे समुत्पन्ना बुद्धिरव्यक्तदर्शना ॥ ३
थं विनिहतो वृत्रः शक्रेण भरतर्षभ ।
धार्मिको विष्णुभक्तश्च तत्त्वज्ञश्च तदन्वये ॥ ४
तन्मे संशयं ब्रूहि पृच्छते भरतर्षभ ।
त्रः स राजशार्दूल यथा शक्रेण निर्जितः ॥ ५
था चैवाभवद्युद्धं तच्चाचक्ष्व पितामह ।
स्तरेण महाबाहो परं कौतूहलं हि मे ॥ ६
ष्म उवाच ।
नेन्द्रः प्रयातो वै सार्धं सुरगणैः पुरा ।

ददर्शाथाग्रतो वृत्रं धिष्ठितं पर्वतोपमम् ॥ ७
योजनानां शतान्यूर्ध्वं पञ्चोच्छ्रितमरिंदम ।
शतानि विस्तरेणाथ त्रीणि चाभ्यधिकानि वै ॥ ८
तत्प्रेक्ष्य तादृशं रूपं त्रैलोक्येनापि दुर्जयम् ।
वृत्रस्य देवाः संत्रस्ता न शान्तिमुपलेभिरे ॥ ९
शक्रस्य तु तदा राजन्नूरुस्तम्भो व्यजायत ।
भयाद्वृत्रस्य सहसा दृष्ट्वा तद्रूपमुत्तमम् ॥ १०
ततो नादः समभवद्वादित्राणां च निःस्वनः ।
देवासुराणां सर्वेषां तस्मिन्युद्धे ह्युपस्थिते ॥ ११
अथ वृत्रस्य कौरव्य दृष्ट्वा शक्रमवस्थितम् ।
न संभ्रमो न भीः काचिदास्था वा समजायत ॥ १२
ततः समभवद्युद्धं त्रैलोक्यस्य भयंकरम् ।
शक्रस्य च सुरेन्द्रस्य वृत्रस्य च महात्मनः ॥ १३
असिभिः पट्टिसैः शूलैः शक्तितोमरमुद्गरैः ।
शिलाभिर्विविधाभिश्च कार्मुकैश्च महास्वनैः ॥ १४

त्कुमारश्चरते चेति ध. पाठः ॥ ६४ ॥ मन्ये शुभा गतिरिति . पाठः ॥ ६५ ॥ नावर्तते पुनरिति ध. पाठः ॥ ६६ ॥ ताः कामसुखेषु वै इति ध. पाठः । दुःखसुखेऽसुखे इति झ. पाठः ॥ ६८ ॥ प्रत्येत्य देवेषु सुखानि भुक्त्वेति झ. पाठः । मा वो भयं भूद्विमलाः स्थ सर्वे इति च. झ. पाठः ॥ ७० ॥ षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

अस्त्रैश्च विविधैर्दिव्यैः पावकोल्काभिरेव च ।
देवासुरैस्ततः सैन्यैः सर्वमासीत्समाकुलम् ॥ १५
पितामहपुरोगाश्च सर्वे देवगणास्तदा ।
ऋषयश्च महाभागास्तद्युद्धं द्रष्टुमागमन् ॥ १६
विमानाग्र्यैर्महाराज सिद्धाश्च भरतर्षभ ।
गन्धर्वाश्च विमानाग्रैरप्सरोभिः समागमन् ॥ १७
ततोऽन्तरिक्षमावृत्य वृत्रो धर्मभृतां वरः ।
अश्मवर्षेण देवेन्द्रं सर्वतः समवाकिरत् ॥ १८
ततो देवगणाः क्रुद्धाः सर्वतः शरवृष्टिभिः ।
अश्मवर्षमपोहन्त वृत्रप्रेरितमाहवे ॥ १९
वृत्रस्तु कुरुशार्दूल महामायो महाबलः ।
मोहयामास देवेन्द्रं मायायुद्धेन सर्वशः ॥ २०
तस्य वृत्रार्दितस्याथ मोह आसीच्छतक्रतोः ।
रथन्तरेण तं तत्र वसिष्ठः समबोधयत् ॥ २१
वसिष्ठ उवाच ।
देवश्रेष्ठोऽसि देवेन्द्र दैत्यासुरनिबर्हण ।
त्रैलोक्यबलसंयुक्तः कस्माच्छक्र विषीदसि ॥ २२
एष ब्रह्मा च विष्णुश्च शिवश्चैव जगत्पतिः ।
सोमश्च भगवान्देवः सर्वे च परमर्षयः ॥ २३
'समुद्विग्नं समीक्ष्य त्वां स्वस्तीत्यूचुर्जयाय ते ।'
मा कार्षीः कश्मलं शक्र कश्चिदेवेतरो यथा ।
आर्या युद्धे मतिं कृत्वा जहि शत्रून्सुराधिप ॥ २४
एष लोकगुरुस्त्र्यक्षः सर्वलोकनमस्कृतः ।
निरीक्षते त्वां भगवांस्त्यज मोहं सुराधिप ॥ २५
एते ब्रह्मर्षयश्चैव बृहस्पतिपुरोगमाः ।
स्तवेन शक्र दिव्येन स्तुवन्ति त्वां जयाय वै ॥ २६
भीष्म उवाच ।
एवं संबोध्यमानस्य वसिष्ठेन महात्मना ।
अतीव वासवस्यासीद्बलमुत्तमतेजसः ॥ २७
ततो बुद्धिमुपागम्य भगवान्पाकशासनः ।
योगेन महता युक्तस्तां मायां व्यपकर्षत ॥ २८
ततोऽङ्गिरःसुतः श्रीमांस्ते चैव सुमहर्षयः ।
दृष्ट्वा वृत्रस्य विक्रान्तमुपागम्य महेश्वरम् ।
ऊचुर्वृत्रविनाशार्थं लोकानां हितकाम्यया ।
ततो भगवतस्तेजो ज्वरो भूत्वा जगत्पतेः ।
समाविशत्तदा रौद्रं वृत्रं लोकपतिं तदा ।
विष्णुश्च भगवान्देवः सर्वलोकाभिपूजितः ।
ऐन्द्रं समाविशद्वज्रं लोकसंरक्षणे रतः ।
ततो बृहस्पतिर्धीमानुपागम्य शतक्रतुम् ।
वसिष्ठश्च महातेजाः सर्वे च परमर्षयः ॥
ते समासाद्य वरदं वासवं लोकपूजितम् ।
ऊचुरेकाग्रमनसो जहि वृत्रमिति प्रभो ॥
महेश्वर उवाच ।
एष वृत्रो महाञ्शक्र बलेन महता वृतः ।
विश्वात्मा सर्वगश्चैव बहुमायश्च विश्रुतः ॥ ३
तदेनमसुरश्रेष्ठं त्रैलोक्येनापि दुर्जयम् ।
जहि त्वं योगमास्थाय मावमंस्थाः सुरेश्वर ॥ ३
अनेन हि तपस्तप्तं बलार्थममराधिप ।
षष्टिं वर्षसहस्राणि ब्रह्मा चास्मै वरं ददौ ॥ ३
महत्त्वं योगिनां चैव महामायत्वमेव च ।
महाबलत्वं च तथा तेजश्चाग्र्यं सुरेश्वर ॥
एतत्त्वां मामकं तेजः समाविशति वासव ।
वृत्रमेवं त्ववध्यं तं वज्रेण जहि दानवम् ॥ ३
शक्र उवाच ।
भगवंस्त्वत्प्रसादेन दितिजं सुदुरासदम् ।
वज्रेण निहनिष्यामि पश्यतस्ते सुरर्षभ ॥ ३
भीष्म उवाच ।
आविश्यमाने दैत्ये तु ज्वरेणाथ महासुरे ।
देवतानामृषीणां च हर्षान्नादो महानभूत् ॥ ४
ततो दुन्दुभयश्चैव शङ्खाश्च सुमहास्वनाः ।
मुरजा डिण्डिभाश्चैव प्रावाद्यन्त सहस्रशः ॥ ४
असुराणां तु सर्वेषां स्मृतिलोपो महानभूत् ।
मायानाशश्च बलवान्क्षणेन समपद्यत ॥ ४

अथान्तरे च तं तत्रेति ध. पाठः ॥ २१ ॥ सुरारातिनिबर्हणेति थ. पाठः ॥ २२ ॥ कश्चिदेव नरो यथेति ध. पाठः ॥ २४ ॥ एष देवगुरुस्त्वद्येति ध, पाठः ॥ २५ ॥ स्तुवन्त्यात्मजयाय वै इति ध. पाठः ॥ २६ ॥ बहुमायासु विश्रुत इ थ. पाठः ॥ ३४ ॥ धृतिलोपो महानभूत् इति थ. पा ॥ ४२ ॥ सप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

मथो ज्ञात्वा ऋषयो देवतास्तथा ।
शक्रमीशानं तथा प्राचोदयन्नपि ॥ ४३
रथस्थस्य हि शक्रस्य युद्धकाले महात्मनः ।
ऋषिभिः स्तूयमानस्य रूपमासीत्सुदुर्दृशम् ॥ ४४

॥ इति श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि सप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

अष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

ण युधिष्ठिरंप्रति शक्रकृतवृत्रसंहारकथनम् ॥ १ ॥ तथा शक्रमाक्रान्तवत्या ब्रह्महत्याया अग्न्यादिषु ब्रह्मकृतकथनम् ॥ २ ॥

उवाच ।
तु महाराज ज्वराविष्टस्य सर्वशः ।
सर्वन्यानि लिङ्गानि शरीरे तानि मे शृणु ॥ १
ज्वलितास्योऽभवद्घोरो वैवर्ण्यं चागमत्परम् ।
गात्रकम्पश्च सुमहाञ्श्वासश्चाप्यभवन्महान् ॥ २
रोमहर्षश्च तीव्रोऽभून्निःश्वासश्च महान्नृप ।
शिवा चाशिवसंकाशा तस्य वक्त्रात्सुदारुणा ॥ ३
निष्पपात महाघोरा स्मृतिर्नष्टास्य भारत ।
उल्काश्च ज्वलितास्तस्य दीप्ताः पार्श्वे प्रपेदिरे ॥ ४
गृध्राः कङ्का बलाकाश्च वाचोऽमुञ्चन्सुदारुणाः ।
वृत्रस्योपरि संहृष्टाश्चक्रवत्परिबभ्रमुः ॥ ५
तस्तं रथमास्थाय देवाप्यायित आहवे ।
वज्रोद्यतकरः शक्रस्तं दैत्यं प्रत्यवैक्षत ॥ ६
अमानुषमथो नादं स मुमोच महासुरः ।
व्यजृम्भच्चैव राजेन्द्र तीव्रज्वरसमन्वितः ॥ ७
अथास्य जृम्भतः शक्रस्ततो वज्रमवासृजत् ।
स वज्रः सुमहातेजा कालान्तकयमोपमः ॥ ८
क्षिप्रमेव महाकायं वृत्रं दैत्यमपातयत् ।
ततो नादः समभवत्पुनरेव समन्ततः ॥ ९
वृत्रं विनिहितं दृष्ट्वा देवानां भरतर्षभ ।
वृत्रं तु हत्वा मघवा दानवारिर्महायशाः ॥ १०
वज्रेण विष्णुयुक्तेन दिवमेव समाविशत् ।
अथ वृत्रस्य कौरव्य शरीरादभिनिःसृता ॥ ११
ब्रह्महत्या महाघोरा रौद्रा लोकभयावहा ।
करालदशना भीमा विकृता कृष्णपिङ्गला ॥ १२
प्रकीर्णमूर्धजा चैव घोरनेत्रा च भारत ।
कपालमालिनी चैव कृत्येव भरतर्षभ ॥ १३
रुधिरार्द्रा च धर्मज्ञ चीरवल्कलवासिनी ।
साऽभिनिष्क्रम्य राजेन्द्र तादृग्रूपा भयावहा ॥ १४
वज्रिणं मृगयामास तदा भरतसत्तम ।
कस्यचित्त्वथ कालस्य वृत्रहा कुरुनन्दन ॥ १५
स्वर्गायाभिमुखः प्रायाल्लोकानां हितकाम्यया ।
सा विनिःसरमाणं तु दृष्ट्वा शक्रं महौजसम् ॥ १६
कण्ठे जग्राह देवेन्द्रं सुलग्ना चाभवत्तदा ।
स हि तस्मिन्समुत्पन्ने ब्रह्मवध्याकृते भये ॥ १७
नलिन्या बिसमध्यस्थ उवासाब्दगणान्बहून् ।
अनुसृत्य तु यत्नात्स तया वै ब्रह्महत्यया ॥ १८
तदा गृहीतः कौरव्य निस्तेजाः समपद्यत ।
तस्या व्यपोहने शक्रः परं यत्नं चकार ह ॥ १९
न चाशकत्तां देवेन्द्रो ब्रह्मवध्यां व्यपोहितुम् ।
गृहीत एव तु तया देवेन्द्रो भरतर्षभ ॥ २०
पितामहमुपागम्य शिरसा प्रत्यपूजयत् ।
ज्ञात्वा गृहीतं शक्रं स द्विजप्रवरवध्यया ॥ २१
ब्रह्मा स चिन्तयामास तदा भरतसत्तम ।
तामुवाच महाबाहो ब्रह्मवध्यां पितामहः ॥ २२
स्वरेण मधुरेणाथ सान्त्वयन्निव भारत ।
मुच्यतां त्रिदशेन्द्रोयं मत्प्रियं कुरु भामिनि ॥२३
ब्रूहि किं ते करोम्यद्य कामं किं त्वमिहेच्छसि ॥२४

स्मृतिः सा तस्य भारतेति झ. ध. पाठः ॥ ४ ॥ बिसमेव समाविशदिति ध. पाठः ॥११॥ कृशा च भरतर्षभेति थ. ध. पाठः ॥१३॥ चीरवस्त्रा विभीषणेति थ. पाठः ॥१४॥ बिसान्निस्सरमाणं त्विति ध. पाठः । जग्राह वध्या देवेन्द्रमिति झ. पाठः ॥ १६ ॥ बिसमध्यस्थो बभूवाब्दगणानिति थ.ध. पाठः ॥ १८ ॥ निश्चेष्टः समपद्यतेति, तस्याश्चापनये शक्र इति थ. पाठः ॥ १९ ॥

ब्रह्महत्योवाच ।
त्रिलोकपूजिते देवे प्रीते त्रैलोक्यकर्तरि ।
कृतमेव हि मन्यामि निवासं तु विधत्स्व मे॥ २५
त्वया कृतेयं मर्यादा लोकसंरक्षणार्थिना ।
स्थापना वै सुमहती त्वया देव प्रवर्तिता ॥ २६
प्रीते तु त्वयि धर्मज्ञ सर्वलोकेश्वर प्रभो ।
शक्रादपगमिष्यामि निवासं संविधत्स्व मे॥ २७
भीष्म उवाच ।
तथेति तां प्राह तदा ब्रह्मवध्यां पितामहः ।
उपायतः स शक्रस्य ब्रह्मवध्यां व्यपोहितुम् ॥ २८
ततः स्वयंभुवा ध्यातस्तत्र वह्निर्महात्मना ।
ब्रह्माणमुपसंगम्य ततो वचनमब्रवीत् ॥ २९
प्राप्तोऽस्मि भगवन्देव त्वत्सकाशमनिन्दित ।
यत्कर्तव्यं मया देव तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ३०
ब्रह्मोवाच ।
बहुधा विभजिष्यामि ब्रह्मवध्यामिमामहम् ।
शक्रस्याद्य विमोक्षार्थं चतुर्भागं प्रतीच्छ वै ॥ ३१
अग्निरुवाच ।
मम मोक्षस्य कोऽन्तो वै ब्रह्मन्ध्यायस्व वै प्रभो।
एतदिच्छामि विज्ञातुं तत्वतो लोकपूजित ॥ ३२
ब्रह्मोवाच ।
यस्त्वां ज्वलन्तमासाद्य स्वयं वै मानवः क्वचित् ।
बीजौषधिरसैर्वह्ने न यक्ष्यति तमोवृतः ॥ ३३
तमेषा यास्यति क्षिप्रं तत्रैव च निवत्स्यति ।
ब्रह्मवध्या हव्यवाह व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ ३४
इत्युक्तः प्रतिजग्राह तद्वचो हव्यकव्यभुक् ।
पितामहस्य भगवांस्तथा च तद्भूत्प्रभो ॥ ३५
ततो वृक्षौषधितृणं समाहूय पितामहः ।
इममर्थं महाराज वक्तुं समुपचक्रमे ॥ ३६
'इयं पुत्रादनुप्राप्ता ब्रह्महत्या महाभया ।
पुरुहूतं चतुर्थांशमस्या यूयं प्रतीच्छत ॥' ३७
ततो वृक्षौषधितृणं तथैवोक्तं यथातथम् ।
व्यथितं वह्निवद्राजन्ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ॥ ३८

अस्माकं ब्रह्मवध्यायाः कोऽन्तो लोकपित॥ ३९
स्वभावनिहतानस्मान्न पुनर्हन्तुमर्हसि ॥
वयमग्निं तथा शीतं वर्षं च पवनेरितम् ।
सहामः सततं देव तथा च्छेदनभेदने ॥
ब्रह्मवध्यामिमामद्य भवतः शासनाद्वयम्
ग्रहीष्यामस्त्रिलोकेश मोक्षं चिन्तयतां भव
ब्रह्मोवाच ।
पर्वकाले तु संप्राप्ते यो वै छेदनभेदनम् ।
करिष्यति नरो मोहात्तमेषाऽनुगमिष्यति
भीष्म उवाच ।
ततो वृक्षौषधितृणमेवमुक्तं महात्मना ।
ब्रह्माणमभिसंपूज्य जगामाशु यथागतम् ॥ ४३
आहूयाप्सरसो देवस्ततो लोकपितामहः ।
वाचा मधुरया प्राह सान्त्वयन्निव भारत ॥ ४४
इयमिन्द्रादनुप्राप्ता ब्रह्मवध्या वराङ्गनाः ।
चतुर्थमस्या भागांशं मयोक्ताः संप्रतीच्छत ॥ ४५
अप्सरस ऊचुः ।
ग्रहणे कृतबुद्धीनां देवेश तव शासनात् ।
मोक्षं समयतोऽस्माकं चिन्तयस्व पितामह ॥ ४
ब्रह्मोवाच ।
रजस्वलासु नारीषु यो वै मैथुनमाचरेत् ।
तमेषा यास्यति क्षिप्रं व्येतु वो मानसो ज्वरः॥४
भीष्म उवाच ।
तथेति हृष्टमनस इत्युक्त्वाऽप्सरसां गणाः ।
स्वानि स्थानानि संप्राप्य रेमिरे भरतर्षभ ॥ ४
ततस्त्रिलोककृद्देवः पुनरेव महातपाः ।
अपः संचिन्तयामास ध्यातास्ताश्चाप्यथागमन् ४
तास्तु सर्वाः समागम्य ब्रह्माणममितौजसम् ।
इदमूचुर्वचो राजन्प्रणिपत्य पितामहम् ॥ ५
इमाः स्म देव संप्राप्तास्त्वत्सकाशमरिंदम ।
शासनात्तव लोकेश समाज्ञापय नः प्रभो ॥ ५
ब्रह्मोवाच ।
इयं वृत्रादनुप्राप्ता पुरुहूतं महाभया ।

शक्रास्याघविमोक्षार्थमिति झ. पाठः ॥ ३१ ॥ यः आहिताग्निरधिकारी बीजैः पुरोडाशादिना ओषधिरसैः सोमेन पयआदिभिर्वा ॥ ३३ ॥ दैवेनाभिहतानस्मानिति झ. पाठः ॥ ३९ ततस्तु लोककृद्देव इति थ. पाठः ॥ ४९ ॥

विहितेनैवा चतुर्थांशमस्या यूयं प्रतीच्छत ॥ ५२
बलवन्तोऽब्रुवुः ।
सहस्रिणो तु लोकेश यथा वदसि नः प्रभो ।
केन चमयतोऽस्माकं संचिन्तयितुमर्हसि ॥ ५३
यदा देवेश सर्वस्य जगतः परमा गतिः ।
द्धः प्रसाद्यो हि भवेद्यः कृच्छ्रान्नः समुद्धरेत् ॥
कृताञ्च ।
दुहति मतिं कृत्वा यो नरो बुद्धिमोहितः ।
यसै त्रपुरीषाणि युष्मासु प्रतिमोक्ष्यति ॥ ५५
यास्यति क्षिप्रं तत्रैव च निवत्स्यति ।
र्था वो भविता मोक्ष इति सत्यं ब्रवीमि वः॥५६
ततो विमुच्य देवेन्द्रं ब्रह्मवध्या युधिष्ठिर ।
यथा निसृष्टं तं वासमगमद्देवशासनात् ॥ ५७
एवं शक्रेण संप्राप्ता ब्रह्मवध्या जनाधिप ।
पितामहमनुज्ञाप्य सोऽश्वमेधमकल्पयत् ॥ ५८
श्रूयते च महाराज संप्राप्ता वासवेन वै ।
ब्रह्मवध्या ततः शुद्धिं हयमेधेन लब्धवान् ॥ ५९
समवाप्य श्रियं देवो हत्वाऽरींश्च सहस्रशः ।
प्रहर्षमतुलं लेभे वासवः पृथिवीपते ॥ ६०
वृत्रस्य रुधिराच्चैव बुद्बुदाः पार्थ जज्ञिरे ।
द्विजातिभिरभक्ष्यास्ते दीक्षितैश्च तपोधनैः ॥ ६१
सर्वावस्थं त्वमप्येषां द्विजातीनां प्रियं कुरु ।
इमे हि भूतले देवाः प्रथिताः कुरुनन्दन ॥ ६२
एवं शक्रेण कौरव्य बुद्धिसौक्ष्म्यान्महासुरः ।
उपायपूर्वं निहतो वृत्रो ह्यमिततेजसा ॥ ६३
एवं त्वमपि कौन्तेय पृथिव्यामपराजितः ।
भविष्यसि यथा देवः शतक्रतुरमित्रहा ॥ ६४
ये तु शक्रकथां दिव्यामिमां पर्वसुपर्वसु ।
विप्रमध्ये वदिष्यन्ति न ते प्राप्स्यन्ति किल्बिषं ६५
इत्येतद्वृत्रमाश्रित्य शक्रस्यात्यद्भुतं महत् ।
कथितं कर्म ते तात किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ६६

॥ इति श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि अष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

एकोननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥

दक्षयज्ञे भागालाभेन रुष्टस्य रुद्रस्य ललाटतटोद्गतस्वेदादग्निरूपज्वरोत्पत्तिः ॥ १ ॥ ब्रह्मवचनाद्रुद्रेण ज्वरस्य पृथिव्यासु विभजनम् ॥ २ ॥

युधिष्ठिर उवाच ।
पितामह महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
अस्मिन्वृत्रवधे तात विवक्षा मम जायते ॥ १
ज्वरेण मोहितो वृत्रः कथितस्ते जनाधिप ।
निहतो वासवेनेह वज्रेणेति ममानघ ॥ २
कथमेष महाप्राज्ञ ज्वरः प्रादुर्बभूव ह ।
ज्वरोत्पत्तिं निपुणतः श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥ ३
भीष्म उवाच ।
शृणु राजञ्ज्वरस्येमं संभवं लोकविश्रुतम् ।
विस्तरं चास्य वक्ष्यामि यादृशश्चैव भारत ॥ ४
पुरा मेरोर्महाराज शृङ्गं त्रैलोक्यविश्रुतम् ।
ज्योतिष्कं नाम सावित्रं सर्वरत्नविभूषितम् ॥ ५
अप्रमेयमनाधृष्यं सर्वलोकेषु भारत ।
तत्र देवो गिरितटे हेमधातुविभूषिते ॥ ६
पर्यङ्क इव विभ्राजन्नुपविष्टो बभूव ह ।
शैलराजसुता चास्य नित्यं पार्श्वे स्थिता बभौ ।
तथा देवा महात्मानो वसवश्चामितौजसः ॥ ७
तथैव च महात्मानावश्विनौ भिषजां वरौ ।
तथा वैश्रवणो राजा गुह्यकैरभिसंवृतः ॥ ८
यक्षाणामीश्वरः श्रीमान्कैलासनिलयः प्रभुः ।
'शङ्खपद्मनिधिभ्यां च लक्ष्म्या परमया सह ।'
उपासन्त महात्मानमुशना च महाकविः ॥ ९

शिखण्डाः पार्थ जज्ञिरे इति झ. पाठः ॥ ६१ ॥ अष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

सिद्धं लोकेषु भारतेति ट. थ. पाठः ॥ ६ ॥

सनत्कुमारप्रमुखास्तथैव च महर्षयः ।
अङ्गिरःप्रमुखाश्चैव तथा देवर्षयोऽपरे ॥ १०
विश्वावसुश्च गन्धर्वस्तथा नारदपर्वतौ ।
अप्सरोगणसङ्घाश्च समाजग्मुरनेकशः ॥ ११
ववौ सुखः शिवो वायुर्नानागन्धवहः शुचिः ।
सर्वर्तुकुसुमोपेताः पुष्पवन्तो द्रुमास्तथा ॥ १२
तथा विद्याधराश्चैव सिद्धाश्चैव तपोधनाः ।
महादेवं पशुपतिं पर्युपासन्त भारत ॥ १३
भूतानि च महाराज नानारूपधराण्यथ ।
राक्षसाश्च महारौद्राः पिशाचाश्च महाबलाः ॥१४
बहुरूपधरा हृष्टा नानाप्रहरणोद्यताः ।
देवस्यानुचरास्तत्र तस्थिरे चानलोपमाः ॥ १५
नन्दी च भगवांस्तत्र देवस्यानुमते स्थितः ।
प्रगृह्य ज्वलितं शूलं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ १६
गङ्गा च सरितां श्रेष्ठा सर्वतीर्थजलोद्भवा ।
पर्युपासत तं देवं रूपिणी कुरुनन्दन ॥ १७
स एवं भगवांस्तत्र पूज्यमानः सुरर्षिभिः ।
देवैश्च सुमहातेजा महादेवो व्यतिष्ठत ॥ १८
कस्यचित्त्वथ कालस्य दक्षो नाम प्रजापतिः ।
पूर्वोक्तेन विधानेन यक्ष्यमाणोऽन्वपद्यत ॥ १९
ततस्तस्य मखं देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः ।
गमनाय समागम्य बुद्धिमापेदिरे तदा ॥ २०
ते विमानैर्महात्मानो ज्वलनार्कसमप्रभैः ।
देवस्यानुमतेऽगच्छन्गङ्गाद्वारमिति श्रुतिः ॥ २१
प्रस्थिता देवता दृष्ट्वा शैलराजसुता तदा ।
उवाच वचनं साध्वी देवं पशुपतिं पतिम् ॥ २२
भगवन्क्वनु यान्त्येते देवाः शक्रपुरोगमाः ।
ब्रूहि तत्त्वेन तत्त्वज्ञ संशयो मे महानयम् ॥ २३
महेश्वर उवाच ।
दक्षो नाम महाभागे प्रजानां पतिरुत्तमः ।
हयमेधेन यजते तत्र यान्ति दिवौकसः ॥ २४

उमोवाच ।
यज्ञमेतं महादेव किमर्थं नाधिगच्छसि । २
केन वा प्रतिषेधेन गमनं ते न विद्यते ।
महेश्वर उवाच । २
सुरैरेव महाभागे पूर्वमेतदनुष्ठितम् । २
यज्ञेषु सर्वेषु मम न भाग उपकल्पितः ॥
पूर्वोपायोपपन्नेन मार्गेण वरवर्णिनि ।
न मे सुराः प्रयच्छन्ति भागं यज्ञस्य धर्मतः ॥
उमोवाच ।
भगवन्सर्वभूतेषु प्रभावाभ्यधिको गुणैः ।
अजय्यश्चाप्यधृष्यश्च तेजसा यशसा श्रिया ॥ २८
अनेन ते महाभाग प्रतिषेधेन भागतः ।
अतीव दुःखमुत्पन्नं वेपथुश्च ममानघ ॥ २९
भीष्म उवाच ।
एवमुक्त्वा तु सा देवी देवं पशुपतिं पतिम् ।
तुष्णींभूताऽभवद्राजन्दह्यमानेन चेतसा ॥ ३०
अथ देव्या मतं ज्ञात्वा हृद्गतं यच्चिकीर्षितम् ।
स समाज्ञापयामास तिष्ठ त्वमिति नन्दिनम् ॥ ३
ततो योगबलं कृत्वा सर्वयोगेश्वरेश्वरः ।
तं यज्ञं स महातेजा भीमैरनुचरैस्तदा ॥ ३
सहसा घातयामास देवदेवः पिनाकधृत् ।
केचिन्नादानमुञ्चन्त केचिद्धासांश्च चक्रिरे ॥ ३
रुधिरेणापरे राजंस्तत्राग्निं समवाकिरन् ।
केचिद्यूपान्समुत्पाट्य व्याक्षिपन्विकृताननाः ॥३४
आस्यैरन्ये चाग्रसन्त तथैव परिचारकान् ।
ततः स यज्ञो नृपतेर्वध्यमानः समन्ततः ॥ ३५
आस्थाय मृगरूपं वै खमेवाभ्यगमत्तदा ।
तं तु यज्ञं तथारूपं गच्छन्तमुपलभ्य सः ॥ ३
धनुरादाय बाणेन तदान्वसरत प्रभुः ।
ततस्तस्य सुरेशस्य क्रोधादमिततेजसः ॥ ३
ललाटात्प्रसृतो घोरः स्वेदबिन्दुर्बभूव ह ।
तस्मिन्पतितमात्रे च स्वेदबिन्दौ तदा भुवि ॥ ३

तस्थिरे चाचलोपमा इति ध. पाठः ॥ १५ ॥ ज्वलितैर्ज्वलनप्रभैरिति ट. थ. ध. पाठः ॥ २१ ॥ सर्वमेतदनुष्ठितमिति ट. ध. पाठः ॥ २६ ॥ प्रभवस्यधिको गुणैरिति ध. पाठः ॥२८॥

सर्वलोकमहेश्वर इति ध. पाठः ॥ ३२ ॥ आधाय मृगरूपं इति ध. पाठः ॥ ३६ ॥

चतुर्णां चैव सुमहानग्निः कालानलोपमः ।
न तत्र व्यजायत तदा पुरुषः पुरुषर्षभ ॥ ३९
निरारम्भमतिमात्रं रक्ताक्षो हरिश्मश्रुर्विभीषणः ।
पुण्यं पुण्योऽतिरोमाङ्गः श्येनोलूकस्तथैव च ॥ ४०
प्रपामग्नेः कृष्णवर्णश्च रक्तवासास्तथैव च ।
यथा पशुं सुमहासत्वोऽदहत्कक्षमिवानलः ॥ ४१
अपश्यन्सर्वतो देवान्प्राद्रवत्स ऋषींस्तथा ।
मुञ्चानाप्याद्रवन्सर्वे ततो भीता दिशो दश ॥ ४२
तत्रागमत्सन्विचरता पुरुषेण विशांपते ।
[illegible] ह्यचलद्राजन्नतीव भरतर्षभ ॥ ४३
हाहाभूतं जगत्सर्वमुपलक्ष्य तदा प्रभुः ।
पितामहो महादेवं दर्शयन्प्रत्यभाषत ॥ ४४
ब्रह्मोवाच ।
भवतोपि सुराः सर्वे भागं दास्यन्ति वै प्रभो ।
क्रियतां प्रतिसंहारः सर्वदेवेश्वर त्वया ॥ ४५
इमा हि देवताः सर्वा ऋषयश्च परंतप ।
तव क्रोधान्महादेव न शान्तिमुपलेभिरे ॥ ४६
यश्चैष पुरुषो जातः स्वेदात्ते विबुधोत्तम ।
ज्वरो नामैष धर्मज्ञ लोकेषु प्रचरिष्यति ॥ ४७
एकीभूतस्य न त्वस्य धारणे तेजसः प्रभो ।
समर्था सकला पृथ्वी बहुधा सृज्यतामयम् ॥ ४८
इत्युक्तो ब्रह्मणा देवो भागे चापि प्रकल्पिते ।
भगवन्तं तथेत्याह ब्रह्माणममितौजसम् ॥ ४९
परां च प्रीतिमगमदुत्स्मयंश्च पिनाकधृत् ।
अवाप च तदा भागं यथोक्तं ब्रह्मणा भवः ॥ ५०
ज्वरं च सर्वधर्मज्ञो बहुधा व्यसृजत्तदा ।
शान्त्यर्थं सर्वभूतानां शृणु तच्चापि पुत्रक ॥ ५१
शीर्षाभितापो नागानां पर्वतानां शिलाजतु ।
अपां तु नीलिकां विद्धि निर्मोकं भुजगेषु च ॥ ५२
खोरकः सौरभेयाणामूषरं पृथिवीतले ।
पशूनामपि धर्मज्ञ दृष्टिप्रत्यवरोधनम् ॥ ५३
रन्ध्रागतमथाश्वानां शिखोद्भेदश्च बर्हिणाम् ।
नेत्ररोगः कोकिलानां ज्वरः प्रोक्तो महात्मना ५४
अवीनां पित्तभेदश्च सर्वेषामिति नः श्रुतम् ।
शुकानामपि सर्वेषां हिक्किका प्रोच्यते ज्वरः ॥ ५५
शार्दूलेष्वथ धर्मज्ञ श्रमो ज्वर इहोच्यते ।
मानुषेषु तु धर्मज्ञ ज्वरो नामैष विश्रुतः ॥ ५६
मरणे जन्मनि तथा मध्ये चाविशते नरम् ।
एतन्माहेश्वरं तेजो ज्वरो नाम सुदारुणः ॥ ५७
नमस्यश्चैव मान्यश्च सर्वप्राणिभिरीश्वरः ।
अनेन हि समाविष्टो वृत्रो धर्मभृतां वरः ॥ ५८
व्यजृम्भत ततः शक्रस्तस्मै वज्रमवासृजत् ।
प्रविश्य वज्रं वृत्रं च दारयामास भारत ॥ ५९
दारितश्च स वज्रेण महायोगी महासुरः ।
जगाम परमं स्थानं विष्णोरमिततेजसः ॥ ६०
विष्णुभक्त्या हि तेनेदं जगद्व्याप्तमभूत्पुरा ।
तस्माच्च निहतो युद्धे विष्णोः स्थानमवाप्तवान् ६१
इत्येष वृत्रमाश्रित्य ज्वरस्य महतो मया ।
विस्तरः कथितः पुत्र किमन्यत्प्रब्रवीमि ते ॥ ६२
इमां ज्वरोत्पत्तिमदीनमानसः
पठेत्सदा यः सुसमाहितो नरः ।
विमुक्तरोगः स सुखी मुदा युतो
लभेत कामान्स यथा मनीषितान् ॥ ६३

॥ इति श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि एकोननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥

सर्वकेशोतिरिक्ताङ्ग इति थ. पाठः ॥ ४० ॥ हाहाभूते प्रवृत्ते नादे लोकभयंकरे इति ट. ध. पाठः ॥ ४४ ॥ शिलाजतु धातुविशेषः । नीलिका शैवालम् ॥ ५२ ॥ खोरकः पशूनां पादरोगः ॥ ५३ ॥ रन्ध्रागतं अश्वगलरन्ध्रगतं मांसखण्डम् । रन्ध्रोद्गमनमश्वानामिति ट. थ. पाठः । रन्ध्रोद्भवश्च मत्स्यानामिति ध. पाठः ॥ ५४ ॥ पित्तभेदश्च सर्वेषां प्राणिनामिति नः श्रुतमिति ट. ध. पाठः ॥ ५५ ॥ एकोननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥

नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥

वीरभद्रेण दक्षयज्ञभङ्गः ॥ १ ॥ दक्षकृतस्तुतिप्रसन्नेन रुद्रेण दक्षाय वरदानम् ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।
प्राचेतसस्य दक्षस्य कथं वैवस्वतेन्तरे ।
विनाशमगमद्ब्रह्मन्हयमेधः प्रजापतेः ।
'कथं स चाभवद्ब्रह्मन्हयमेधः प्रजापतेः ॥' १
देव्या मन्युकृतं मत्वा क्रुद्धः सर्वात्मकः प्रभुः ।
प्रसादात्तस्य दक्षेण स यज्ञः संधितः कथम् ।
एतद्वेदितुमिच्छेयं तन्मे ब्रूहि यथातथम् ॥ २
वैशंपायन उवाच ।
पुरा हिमवतः पृष्ठे दक्षो वै यज्ञमाहरत् ।
गङ्गाद्वारे शुभे देशे ऋषिसिद्धनिषेविते ॥ ३
गन्धर्वाप्सरसाकीर्णे नानाद्रुमलतावृते ।
ऋषिसङ्घैः परिवृतं दक्षं धर्मभृतां वरम् ॥ ४
पृथिव्यामन्तरिक्षे च ये च स्वर्लोकवासिनः ।
सर्वे प्राञ्जलयो भूत्वा उपतस्थुः प्रजापतिम् ॥ ५
देवदानवगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।
हाहा हूहूश्च गन्धर्वौ तुम्बुरुर्नारदस्तथा ॥ ६
विश्वावसुर्विश्वसेनो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
आदित्या वसवो रुद्राः साध्याः सह मरुद्गणैः ॥ ७
इन्द्रेण सहिताः सर्वे आगता यज्ञभागिनः ।
ऊष्मपाः सोमपाश्चैव धूमपा आज्यपास्तथा ॥ ८
ऋषयः पितरश्चैव आगता ब्रह्मणा सह ।
एते चान्ये च बहवो भूतग्रामाश्चतुर्विधाः ॥ ९
जरायुजाण्डजाश्चैव सहसा स्वेदजोद्भिजैः ।
आहूता मन्त्रिताः सर्वे देवाश्च सह पत्निभिः ॥ १०
विराजन्ते विमानस्था दीप्यमाना इवाग्नयः ।
तान्दृष्ट्वा मन्युनाऽऽविष्टो दधीचिर्वाक्यमब्रवीत् ॥
नायं यज्ञो न वा धर्मो यत्र रुद्रो न इज्यते ।
वधबन्धं प्रपन्ना वै किंनु कालस्य पर्ययः ॥ १२
किंनु मोहान्न पश्यन्ति विनाशं पर्युपस्थितम् ।
उपस्थितं भयं घोरं न बुध्यन्ति महाध्वरे ॥ १३

वधं च संप्रपन्ना वै किन्तु कालस्येति ध. पाठः ॥ १२ ॥

इत्युक्त्वा स महायोगी पश्यति ध्यानच
स पश्यति महादेवं देवीं च वरदां शुभाम् ॥
नारदं च महात्मानं तस्या देव्याः समीप
संतोषं परमं लेभे इति निश्चित्य योगवित्
एकमन्त्रास्तु ते सर्वे येनेशो न निमन्त्रितः
तस्माद्देशादपक्रम्य दधीचिर्वाक्यमब्रवीत्
अपूज्यपूजनाच्चैव पूज्यानां चाप्यपूजनात्
नृघातकसमं पापं शश्वत्प्राप्नोति मानवः ॥ १७
अनृतं नोक्तपूर्वं मे न च वक्ष्ये कदाचन ।
देवतानामृषीणां च मध्ये सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ १८
आगतं पशुभर्तारं स्रष्टारं जगतः पतिम् ।
अध्वरे ह्यग्रभोक्तारं सर्वेषां पश्यत प्रभुम् ॥ १९
दक्ष उवाच ।
सन्ति नो बहवो रुद्राः शूलहस्ताः कपर्दिनः ।
एकादशस्थानगता नाहं वेद्मि महेश्वरम् ॥ २०
दधीचिरुवाच ।
सर्वेषामेव मन्त्रोऽयं येनासौ न निमन्त्रितः ।
यथाऽहं शंकरादूर्ध्वं नान्यं पश्यामि दैवतम् ।
तथा दक्षस्य विपुलो यज्ञोऽयं नभविष्यति ॥ २१
दक्ष उवाच ।
एतन्मखेशाय सुवर्णपात्रे
हविः समस्तं विधिमन्त्रपूतम् ।
विष्णोर्नयाम्यप्रतिमस्य भागं
प्रभुर्विभुश्चाहवनीय एषः ॥ २२
देव्युवाच ।
किं नाम दानं नियमं तपो वा
कुर्यामहं येन पतिर्ममाद्य ।
'लभेत भागं च तथैव सर्व
प्रभुर्विभुश्चाहवनीय एषः ।'
लभेत भागं भगवानचिन्त्यो
ह्यर्धं तथा भागमथो तृतीयम् ॥ २३

ियः पश्य ब्रुवाणां भगवान्स्वपत्नीं
प्रश्नाप्य हृष्टरूपः क्षुभितामुवाच ।
अग्नीषोम तिस मां देवि कृशोदराङ्गि
च संकिं नाम युक्तं वचनं मखेशे ॥ २४
र्यज्ञश विजानामि विशालनेत्रे
ाल्यन्नं ध्यानेन हीना न विदन्त्यसन्तः ।
ीमं चाद्य मोहेन च सेन्द्रदेवा
ाविकं लोकास्त्रयः सर्वत एव मूढाः ॥ २५
त्रागम ध्वरे शंसितारः स्तुवन्ति
रथन्तरं सामगाश्चोपगान्ति ।
मा ब्राह्मणा ब्रह्मविदो यजन्ते
ममाध्वर्यवः कल्पयन्ते च भागम् ॥ २६
व्युवाच ।
प्राकृतोऽपि पुरुषः सर्वः स्त्रीजनसंसदि ।
तौति गर्वायते चापि स्वमात्मानं न संशयः ॥२७
ीभगवानुवाच ।
ात्मानं स्तौमि देवेशि पश्य मे तनुमध्यमे ।
स्रक्ष्यामि वरारोहे यागार्थे वरवर्णिनि ॥ २८
युक्त्वा भगवान्पत्नीमुमां प्राणैरपि प्रियाम् ।
ऽसृजद्भगवान्वक्त्राद्भूतं घोरं प्रहर्षणम् ॥ २९
ुवाचाक्षिप मखं दक्षस्येति महेश्वरः ।
तो वक्त्राद्विमुक्तेन सिंहेनैकेन लीलया ॥ ३०
व्या मन्युव्यपोहार्थं हतो दक्षस्य वै क्रतुः ।
न्युना च महाभीमा महाकाली महेश्वरी ॥ ३१
आत्मनः कर्मसाक्षित्वे तेन सार्धं सहानुगा ।
देवस्यानुमतं मत्वा प्रणम्य शिरसा ततः ॥ ३२
आत्मनः सदृशः शौर्याद्बलरूपसमन्वितः ।
स एव भगवान्क्रोधः प्रतिरूपसमन्वितः ॥ ३३
अनन्तबलवीर्यश्च अनन्तबलपौरुषः ।
ीरभद्र इति ख्यातो देव्या मन्युप्रमार्जकः ॥ ३४
ोऽसृजद्रोमकूपेभ्यो रौम्यान्नाम गणेश्वरान् ।
द्रतुल्या गणा रौद्रा रुद्रवीर्यपराक्रमाः ॥ ३५
निपेतुस्ततस्तूर्णं दक्षयज्ञविहिंसया ।

भीमरूपा महाकायाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३६
ततः किलकिलाशब्दैराकाशं पूरयन्ति च ।
तेन शब्देन महता त्रस्तास्तत्र दिवौकसः ॥ ३७
पर्वताश्च व्यशीर्यन्त चकम्पे च वसुंधरा ।
मारुताश्चैव घूर्णन्ते चुक्षुभे वरुणालयः ॥ ३८
अग्नयो नैव दीप्यन्ते नैव दीप्यति भास्करः ।
ग्रहा नैव प्रकाशन्ते नक्षत्राणि न चन्द्रमाः ॥ ३९
ऋषयो न प्रकाशन्ते न देवा न च मानुषाः ।
एवं तु तिमिरीभूते निर्दहन्त्यपमानिताः ॥ ४०
प्रहरन्त्यपरे घोरा यूपानुत्पाटयन्ति च ।
प्रमर्दन्ति तथा चान्ये विमर्दन्ति तथाऽपरे ॥ ४१
आधावन्ति प्रधावन्ति वायुवेगा मनोजवाः ।
चूर्ण्यन्ते यज्ञपात्राणि दिव्यान्याभरणानि च ॥ ४२
विशीर्यमाणा दृश्यन्ते तारा इव नभस्तले ।
दिव्यान्नपानभक्ष्याणां राशयः पर्वतोपमाः ॥४३
क्षीरनद्योऽथ दृश्यन्ते घृतपायसकर्दमाः ।
दधिमण्डोदका दिव्याः खण्डशर्करवालुकाः ॥ ४४
षड्रसा निवहन्त्येता गुडकुल्या मनोरमाः ।
उच्चावचानि मांसानि भक्ष्याणि विविधानि च ४५
पानकानि च दिव्यानि लेह्यचोष्याणि यानि च ।
भुञ्जते विविधैर्वक्त्रैर्विलुम्पन्त्याक्षिपन्ति च ॥ ४६
रुद्रकोपान्महाकायाः कालाग्निसदृशोपमाः ।
क्षोभयन्सुरसैन्यानि भीषयन्तः समन्ततः ॥ ४७
क्रीडन्ति विविधाकाराश्चिक्षिपुः सुरयोषितः ।
रुद्रक्रोधात्प्रयत्नेन सर्वदेवैः सुरक्षितम् ॥ ४८
तं यज्ञमदहच्छीघ्रं रुद्रकर्मा समन्ततः ।
चकार भैरवं नादं सर्वभूतभयंकरम् ॥ ४९
छित्त्वा शिरो वै यज्ञस्य ननाद च मुमोद च ।
ततो ब्रह्मादयो देवा दक्षश्चैव प्रजापतिः ॥ ५०
ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे कथ्यतां को भवानिति ।
वीरभद्र उवाच ।
नाहं रुद्रो न वा देवी नैव भोक्तुमिहागतः ॥ ५१
देव्या मन्युकृतं मत्वा क्रुद्धः सर्वात्मकः प्रभुः ।

क्षुभितो ह्युवाचेति ध. पाठः ॥ २४ ॥ यं ददामि वरारोहे योगार्थे इति ध. पाठः ॥ २८ ॥ प्रहरन्त्यध्वरे घोरा इति ध. पाठः ॥ ४१ ॥ क्षोभयन्त्यशुभैर्वक्त्रैरिति ध. पाठः ॥ ४७ ॥

द्रष्टुं वा नैव विप्रेन्द्रान्नैव कौतूहलेन वा ॥ ५२
तव यज्ञविघातार्थं संप्राप्तं विद्धि मामिह ।
वीरभद्र इति ख्यातो रुद्रकोपाद्विनिःसृतः ॥ ५३
भद्रकालीति विख्याता देव्याः कोपाद्विनिःसृता ।
प्रेषितौ देवदेवेन यज्ञान्तिकमिहागतौ ॥ ५४
शरणं गच्छ विप्रेन्द्र देवदेवमुमापतिम् ।
वरं क्रोधोऽपि देवस्य वरदानं न चान्यतः ॥ ५५
वीरभद्रवचः श्रुत्वा दक्षो धर्मभृतां वरः ।
तोषयामास स्तोत्रेण प्रणिपत्य महेश्वरम् ॥ ५६
प्रपद्ये देवमीशानं शाश्वतं ध्रुवमव्ययम् ।
महादेवं महात्मानं विश्वस्य जगतः पतिम् ॥ ५७
दक्षप्रजापतेर्यज्ञे द्रव्यैस्तैः सुसमाहितैः ।
आहूता देवताः सर्वा ऋषयश्च तपोधनाः ॥ ५८
देवो नाहूयते तत्र विश्वकर्मा महेश्वरः ।
तत्र क्रुद्धा महादेवी गणांस्तत्र व्यसर्जयत् ॥ ५९
प्रदीप्ते यज्ञवाटे तु विद्रुतेषु द्विजातिषु ।
तारागणमनुप्राप्ते रौद्रे दीप्ते महात्मनि ॥ ६०
शूलनिर्भिन्नहृदयैः कूजद्भिः परिचारकैः ।
निखातोत्पाटितैर्यूपैरपविद्धैरितस्ततः ॥ ६१
उत्पतद्भिः पतद्भिश्च गृध्रैरामिषगृद्धिभिः ।
पक्षवातविनिर्धूतैः शिवाशतनिनादितैः ॥ ६२
यक्षगन्धर्वसङ्घैश्च पिशाचोरगराक्षसैः ।
प्राणापानौ संनिरुध्य वक्त्रस्थानेन यत्नतः ॥ ६३
विचार्य सर्वतो दृष्टिं बहुदृष्टिरमित्रजित् ।
सहसा देवदेवेशो ह्यग्निकुण्डात्समुत्थितः ॥ ६४
बिभ्रत्सूर्यसहस्रस्य तेजः संवर्तकोपमः ।
स्मितं कृत्वाऽब्रवीद्वाक्यं ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ ६५
श्राविते च मखाध्याये देवानां गुरुणा ततः ।
तमुवाचाञ्जलिं कृत्वा दक्षो देवं प्रजापतिः ॥ ६६
भीतशङ्कितवित्रस्तः सबाष्पवदनेक्षणः ।
यदि प्रसन्नो भगवान्यदि चाहं भवत्प्रियः ॥ ६७
यदि वाऽहमनुग्राह्यो यदि वा वरदो मम ।
यद्दग्धं भक्षितं पीतमशितं यच्च नाशितम्
चूर्णीकृतापविद्धं च यज्ञसंभारमीदृशम् ।
दीर्घकालेन महता प्रयत्नेन सुसंचितम् ।
तन्न मिथ्या भवेन्मह्यं वरमेतमहं वृणे ॥
तथाऽस्त्वित्याह भगवान्भगनेत्रहरो हरः
धर्माध्यक्षो विरूपाक्षस्त्र्यक्षो देवः प्रजापति
जानुभ्यामवनीं गत्वा दक्षो लब्ध्वा भवा
नाम्नामष्टसहस्रेण स्तुतवान्वृषभध्वजम् ॥
युधिष्ठिर उवाच ।
यैर्नामधेयैः स्तुतवान्दक्षो देवं प्रजापतिः
वक्तुमर्हसि मे तात श्रोतुं श्रद्धा ममानघ ॥ ७२
भीष्म उवाच ।
श्रूयतां देवदेवस्य नामान्यद्भुतकर्मणः ।
गूढव्रतस्य गुह्यानि प्रकाशानि च भारत ॥ ७३
नमस्ते देवदेवेश देवारिबलसूदन ।
देवेन्द्रबलविष्टम्भ देवदानवपूजित ॥ ७४
सहस्राक्ष विरूपाक्ष त्र्यक्ष यक्षाधिपप्रिय ।
सर्वतः पाणिपादान्त सर्वतोक्षिशिरोमुख ॥ ७५
सर्वतः श्रुतिमँल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठसि ।
शङ्कुकर्ण महाकर्ण कुम्भकर्णार्णवालय ॥ ७६
गजेन्द्रकर्ण गोकर्ण पाणिकर्ण नमोस्तु ते ।
शतोदर शतावर्त शतजिह्व नमोस्तु ते ॥ ७७
गायन्ति त्वा गायत्रिणोऽर्चन्त्यर्कमर्किणः ।
ब्रह्माणं त्वा शतक्रतुमूर्ध्वं खमिव मेनिरे ॥ ७८
मूर्तौ हि ते महामूर्ते समुद्राम्बरसन्निभ ।
सर्वा वै देवता ह्यस्मिन्गावो गोष्ठ इवासते ॥ ७९
भवच्छरीरे पश्यामि सोममग्निं जलेश्वरम् ।
आदित्यमथ वै विष्णुं ब्रह्माणं च बृहस्पतिम् ॥ ८०
भगवान्कारणं कार्यं क्रिया करणमेव च ।
असतश्च सतश्चैव तथैव प्रभवाप्ययौ ॥ ८१
नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च ।
पशूनां पतये नित्यं नमोस्त्वन्धकघातिने ॥ ८२

यज्ञघातविनिर्घातैः शिवाशतनिनादितैरिति ध. पाठः ॥ ६२ ॥ वक्त्रस्थानेन पद्मासनापरपर्यायेण योगासनेन ॥ ६३ ॥ तृणीकृतापविद्धं चेति ध. पाठः ॥ ६९ ॥ खमिव येमिरे इति ध. पाठः ॥ ७८ ॥

त्रिशीर्षाय त्रिशूलवरपाणिने ।
य त्रिनेत्राय त्रिपुरघ्नाय वै नमः ॥ ८३
ाय कुण्डाय अण्डायाण्डधराय च ।
समकर्णाय दण्डिमुण्डाय वै नमः ॥ ८४
र्ध्वकेशाय शुक्लायावतताय च ।
ताय धूम्राय नीलग्रीवाय वै नमः ॥ ८५
प्रतिरूपाय विरूपाय शिवाय च ।
सूर्यमालाय सूर्यध्वजपताकिने ॥ ८६
मथनाथाय वृषस्कन्धाय धन्विने ।
ाय दण्डाय पर्णचीरपटाय च ॥ ८७
मो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च ।
रण्यकृतचूडाय हिरण्यपतये नमः ॥ ८८
मः स्तुताय स्तुत्याय स्तूयमानाय वै नमः ।
र्वाय सर्वभक्षाय सर्वभूतान्तरात्मने ॥ ८९
मो होत्रेऽथ मन्त्राय शुक्लध्वजपताकिने ।
मो नाभाय नाभ्याय नमः कटकटाय च ॥ ९०
मोस्तु कृशनासाय कृशाङ्गाय कृशाय च ।
हृष्टाय विहृष्टाय नमः किलकिलाय च ॥ ९१
मोस्तु शयमानाय शयितायोत्थिताय च ।
ताय धावमानाय मुण्डाय जटिलाय च ॥ ९२
मो नर्तनशीलाय मुखवादित्रवादिने ।
द्योपहारलुब्धाय गीतवादित्रशालिने ॥ ९३
मो ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय बलप्रमथनाय च ।
कालनाथाय कल्याय क्षयायोपक्षयाय च ॥ ९४
भीमदुन्दुभिहासाय भीमव्रतधराय च ।
ग्राय च नमो नित्यं नमोस्तु दशबाहवे ॥ ९५
मः कपालहस्ताय चितिभस्मप्रियाय च ।
विभीषणाय भीष्माय भीमव्रतधराय च ॥ ९६
मो विकृतवक्त्राय खड्गजिह्वाय दंष्ट्रिणे ।
क्वाममांसलुब्धाय तुम्बीवीणाप्रियाय च ॥ ९७
मो वृषाय वृष्याय गोवृषाय वृषाय च ।
कटंकटाय दण्डाय नमः पचपचाय च ॥ ९८
नमः सर्ववरिष्ठाय वराय वरदाय च ।
वरमाल्यगन्धवस्त्राय वरातिवरदे नमः ॥ ९९
नमो रक्तविरक्ताय भावनायाक्षमालिने ।
संभिन्नाय विभिन्नाय च्छायायातपनाय च ॥ १००
अघोरघोररूपाय घोरघोरतराय च ।
नमः शिवाय शान्ताय नमः शान्ततमाय च ॥ १०१
एकपाद्बहुनेत्राय एकशीर्ष्णे नमोस्तु ते ।
रुद्राय क्षुद्रलुब्धाय संविभागप्रियाय च ॥ १०२
पञ्चालाय सिताङ्गाय नमः शमशमाय च ।
नमश्चण्डिकघण्टाय घण्टायाघण्टघण्टिने ॥ १०३
सहस्राध्मातघण्टाय घण्टामालाप्रियाय च ।
प्राणघण्टाय गन्धाय नमः कलकलाय च ॥ १०४
हूंहूंहूंकारपाराय हूंहूंकारप्रियाय च ।
नमः शमशमे नित्यं गिरिवृक्षालयाय च ॥ १०५
गर्भमांसशृगालाय तारकाय तराय च ।
नमो यज्ञाय यजिने हुताय प्रहुताय च ॥ १०६
यज्ञवाहाय दान्ताय तप्यायातपनाय च ।
नमस्तटाय तट्याय तटानां पतये नमः ॥ १०७
अन्नदायान्नपतये नमस्त्वन्नभुजे तथा ।
नमः सहस्रशीर्षाय सहस्रचरणाय च ॥ १०८
सहस्रोद्यतशूलाय सहस्रनयनाय च ।
नमो बालार्कवर्णाय बालरूपधराय च ॥ १०९
बालानुचरगोप्त्राय बालक्रीडनकाय च ।
नमोवृद्धाय लुब्धाय क्षुब्धाय क्षोभणाय च ॥ ११०
तरङ्गाङ्कितकेशाय मुञ्जकेशाय वै नमः ।
नमः षट्कर्मतुष्टाय त्रिकर्मनिरताय च ॥ १११
वर्णाश्रमाणां विधिवत्पृथक्कर्मनिवर्तिने ।
नमो घुष्याय घोषाय नमः कलकलाय च ॥ ११२
श्वेतपिङ्गलनेत्राय कृष्णरक्तेक्षणाय च ।
प्राणभग्नाय दण्डाय स्फोटनाय कृशाय च ॥ ११३

मश्चण्डाय मुण्डायेति ध. पाठः ॥ ८४ ॥ शुद्धायात्मकृताय इति ध. पाठः ॥ ८५ ॥ महामात्राय मन्त्रायेति ध. पाठः ॥ ९० ॥ बहुजिह्वाय दंष्ट्रिणे इति ध. पाठः ॥ ९७ ॥ किड-कडाय चण्डायेति ध. पाठः ॥ ९८ ॥ नमश्चण्डिकदण्डाय चण्डायादन्डदण्डिने इति ध. पाठः ॥ १०३ ॥ सहस्रधातुचण्डाय रुण्डमालाप्रियाय चेति ध. पाठः ॥ १०४ ॥ बालसूर्यधराय चेति ध. पाठः ॥ १०९ ॥ बालातुराणां गोपायेति ध. पाठः ॥ ११० ॥

धर्मकामार्थमोक्षाणां कथनीयकथाय च ।
साङ्ख्याय साङ्ख्यमुख्याय साङ्ख्ययोगप्रवर्तिने॥११४
नमो रथ्यविरथ्याय चतुष्पथरथाय च ।
कृष्णाजिनोत्तरीयाय व्यालयज्ञोपवीतिने ॥ ११५
ईशानवज्रसंघातहरिकेश नमोस्तु ते ।
त्र्यम्बकाम्बिकनाथाय व्यक्ताव्यक्त नमोस्तु ते ॥
काम कामद कामघ्न तृप्तातृप्तविचारिणे ।
सर्व सर्वद सर्वघ्न संध्याराग नमोस्तु ते ॥ ११७
'महाबल महाबाहो महासत्व महाद्युते ।
महामेघचयप्रख्य महाकाल नमोस्तु ते ।
स्थूलजीर्णाङ्गजटिले वल्कलाजिनधारिणे ॥ ११८
दीप्तसूर्याग्निजटिने वल्कलाजिनवाससे ।
सहस्रसूर्यप्रतिम तपोनित्य नमोस्तु ते ॥ ११९
उन्मादनशतावर्त गङ्गातोयार्द्रमूर्धज ।
चन्द्रवर्त युगावर्त मेघावर्त नमोस्तु ते ॥ १२०
त्वमन्नमत्ता भोक्ता च अन्नदोऽन्नभुगेव च ।
अन्नस्रष्टा च पक्ता च पक्वभुक्पवनोऽनलः॥ १२१
जरायुजाण्डजाश्चैव स्वेदजाश्च तथोद्भिजाः ।
त्वमेव देवदेवेश भूतग्रामश्चतुर्विधः ॥ १२२
चराचरस्य स्रष्टा त्वं प्रतिहर्ता तथैव च ।
त्वामाहुर्ब्रह्मविदुषो ब्रह्म ब्रह्मविदांवर ॥ १२३
मनसः परमा योनिः खं वायुर्ज्योतिषां निधिः ।
ऋक्सामानि तथोङ्कारमाहुस्त्वां ब्रह्मवादिनः१२४
हायिहायि हुवाहायि हावुहायि तथाऽसकृत् ।
गायन्ति त्वां सुरश्रेष्ठ सामगा ब्रह्मवादिनः ॥१२५
यजुर्मयो ऋङ्मयश्च त्वमाहुतिमयस्तथा ।
पठ्यसे स्तुतिभिश्चैव वेदोपनिषदां गणैः ॥ १२६
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वर्णावराश्च ये ।
त्वमेव मेघसङ्घाश्च विद्युत्स्तनितगर्जितः ॥ १२७
संवत्सरस्त्वामृतवो मासो मासार्धमेव च ।
युगं निमेषाः काष्ठास्त्वं नक्षत्राणि ग्रहाः कलाः ॥
वृक्षाणां ककुदोसि त्वं गिरीणां शिखराणि च ।
व्याघ्रो मृगाणां पततां तार्क्ष्योऽनन्तश्च भोगिनाम्॥

सांख्याय सांख्ययोगायेति ध. पाठः ॥ ११४ ॥ ईशानब्रह्मसंभूतेति ध. पाठः॥ ११६ ॥

क्षीरोदो ह्युदधीनां च यन्त्राणां धनुरेव च
वज्रः प्रहरणानां च व्रतानां सत्यमेव च
त्वमेव द्वेष इच्छा च रागो मोहः क्षमाक्ष
व्यवसायो धृतिर्लोभः कामक्रोधौ जयाजय
त्वं गदी त्वं शरी चापी खट्वाङ्गी झर्झरी
छेत्ता भेत्ता प्रहर्ता त्वं नेता मन्ता पिता मत
दशलक्षणसंयुक्तो धर्मोऽर्थः काम एव च
गङ्गा समुद्राः सरितः पल्वलानि सरांसि च
लता वल्ल्यस्तृणौषध्यः पशवो मृगपक्षिण
द्रव्यकर्मसमारम्भः कालः पुष्पफलप्रदः ।
आदिश्चान्तश्च देवानां गायत्र्योङ्कार एव च ।
हरितो रोहितो नीलः कृष्णो रक्तस्तथाऽरुणः ।
कद्रुश्च कपिलश्चैव कपोतो मेचकस्तथा ॥ १३
अवर्णश्च सुवर्णश्च वर्णकारो घनोपमः ।
सुवर्णनामा च तथा सुवर्णप्रिय एव च ॥ १३
त्वमिन्द्रश्च यमश्चैव वरुणो धनदोऽनलः ।
उपप्लवश्चित्रभानुः स्वर्भानुर्भानुरेव च ॥ १३
होत्रं होता च होम्यं च हुतं चैव तथा प्रभुः
त्रिसौपर्ण तथा ब्रह्म यजुषां शतरुद्रियम् ॥१३
पवित्रं च पवित्राणां मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
गिरिको हिण्डुको वृक्षो जीवः पुद्गल एव च ॥१३
प्राणः सत्त्वं रजश्चैव तमश्चाप्रमदस्तथा ।
प्राणोपानः समानश्च उदानो व्यान एव च ॥ १४
उन्मेषश्च निमेषश्च क्षुतं जृम्भितमेव च ।
लोहितान्तर्गता दृष्टिर्महावक्त्रो महोदरः ॥ १४
सूचीरोमा हरिश्मश्रुरूर्ध्वकेशश्चलाचलः ।
गीतवादित्रतत्त्वज्ञो गीतवादनकप्रियः ॥ १४
मत्स्यो जलचरो जाल्योऽकलः केलिकलः कलिः ।
अकालश्चातिकालश्च दुष्कालः काल एव च ॥१४
मृत्युः क्षुरश्च कृत्यश्च पक्षोऽपक्षक्षयंकरः ।
मेघकालो महादंष्ट्रः संवर्तकबलाहकः ॥ १४
घण्टोऽघण्टो घटी घण्टी चरुचेली मिलीमिली
ब्रह्मकायिकमग्नीनां दण्डी मुण्डस्त्रिदण्डधृक्॥१४

नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥

तुर्वेदश्चातुर्होत्रप्रवर्तकः ।
म्यनेता च चातुर्वर्ण्यकरश्च यः ॥ १४६
क्षप्रियो धूर्तो गणाध्यक्षो गणाधिपः ।
ाम्बरधरो गिरिशो गिरिकप्रियः ॥१४७
ः शिल्पिनांश्रेष्ठः सर्वशिल्पप्रवर्तकः ।
ङ्कुशश्चण्डः पूष्णो दन्तविनाशनः ॥ १४८
धावषट्कारो नमस्कारो नमो नमः ।
गुह्यतपास्तारकस्तारकामयः ॥ १४९
धाता संधाता विधाता धारणो धरः ।
ह्मा तपश्च सत्यं च ब्रह्मचर्यमथार्जवम् ॥ १५०
तात्मा भूतकृद्भूतो भूतभव्यभवोद्भवः ।
र्भुवःस्वरितश्चैव ध्रुवो दान्तो महेश्वरः ॥ १५१
क्षितोऽदीक्षितः क्षान्तो दुर्दान्तोऽदान्तनाशनः ।
न्द्रावर्तयुगावर्तः संवर्तः संप्रवर्तकः ॥ १५२
ामो बिन्दुरणुः स्थूलः कर्णिकारस्रजप्रियः ।
न्दीमुखो भीममुखः सुमुखो दुर्मुखोऽमुखः॥१५३
तुर्मुखो बहुमुखो रणेष्वग्निमुखस्तथा ।
ण्यगर्भः शकुनिर्महोरगपतिर्विराट् ॥ १५४
र्मिहा महापार्श्वश्चण्डधारो गणाधिपः ।
नर्दो गोप्रतारश्च गोवृषेश्वरवाहनः ॥ १५५
ैलोक्यगोप्ता गोविन्दो गोमार्गोऽमार्ग एव च ।
ष्ठः स्थिरश्च स्थाणुश्च निष्कम्पः कम्प एव च १५६
र्वारणो दुर्विषहो दुःसहो दुरतिक्रमः ।
र्धर्षो दुष्प्रकम्पश्च दुर्विषो दुर्जयो जयः ॥ १५७
शः शशाङ्कः शमनः शीतोष्णक्षुज्जराधिकृत् ।
ाधयो व्याधयश्चैव व्याधिहा व्याधिरेव च॥१५८
म यज्ञमृगव्याधो व्याधीनामागमो गमः ।
खण्डी पुण्डरीकाक्षः पुण्डरीकवनालयः ॥१५९
डधारस्त्र्यम्बकश्च उग्रदण्डोऽण्डनाशनः ।
षाग्निपाः सुरश्रेष्ठः सोमपास्त्वं मरुत्पतिः ॥१६०
मृतपास्त्वं जगन्नाथ देवदेव गणेश्वरः ।
षाग्निपा मृत्युपाश्च क्षीरपाः सोमपास्तथा ।
धुश्च्युतानामग्रपास्त्वं त्वमेव तुषिताद्यपाः ॥१६१

हिरण्यरेताः पुरुषस्त्वमेव
त्वं स्त्री पुमांस्त्वं च नपुंसकं च ।
बालो युवा स्थविरो जीर्णदंष्ट्रस्त्वं
नागेन्द्र शक्रस्त्वं विश्वकृद्विश्वकर्ता ॥ १६२
विश्वकृद्विश्वकृतां वरेण्यस्त्वं विश्वबाहो
विश्वरूपस्तेजस्वी विश्वतोमुखः ।
चन्द्रादित्यौ चक्षुषी ते हृदयं च पितामहः १६३
महोदधिः सरस्वती वाग्बलमनलोऽ
निलः अहोरात्रं निमेषोन्मेषकर्मा ॥ १६४
न ब्रह्मा न च गोविन्दः पौराणा ऋषयो न ते ।
माहात्म्यं वेदितुं शक्ता याथातथ्येन ते शिव १६५
या मूर्तयः सुसूक्ष्मास्ते न मह्यं यान्ति दर्शनम् ।
त्राहि मां सततं रक्ष पिता पुत्रमिवौरसम् ॥ १६६
रक्ष मां रक्षणीयोऽहं तवानघ नमोस्तु ते ।
भक्तानुकम्पी भगवान्भक्तश्चाहं सदा त्वयि॥१६७
यः सहस्राण्यनेकापि पुंसामावृत्य दुर्दृशः ।
तिष्ठत्येकः समुद्रान्ते स मे गोप्ताऽस्तु नित्यशः१६८
यं विनिद्रा जितश्वासाः सत्वस्थाः संयतेन्द्रियाः ।
ज्योतिः पश्यन्ति युञ्जानास्तस्मै योगात्मने नमः ॥
जटिले दण्डिने नित्यं लम्बोदरशरीरिणे ।
कमण्डलुनिषङ्गाय तस्मै ब्रह्मात्मने नमः ॥ १७०
यस्य केशेषु जीमूता नद्यः सर्वाङ्गसन्धिषु ।
कुक्षौ समुद्राश्चत्वारस्तस्मै तोयात्मने नमः ॥ १७१
संभक्ष्य सर्वभूतानि युगान्ते पर्युपस्थिते ।
यः शेते जलमध्यस्थस्तं प्रपद्येऽम्बुशायिनम् ॥१७२
प्रविश्य वदनं राहोर्यः सोमं पिबते निशि ।
ग्रसत्यर्कं च स्वर्भानुर्भूत्वा मां सोऽभिरक्षतु ॥१७३
ये चानुपतिता गर्भा यथा भागानुपासते ।
नमस्तेभ्यः स्वधा स्वाहा प्राप्नुवन्तु मुदं तु ते ॥ १७४
येऽङ्गुष्ठमात्राः पुरुषा देहस्थाः सर्वदेहिनाम् ।
रक्षन्तु ते हि मां नित्यं नित्यं चाप्याययन्तु माम् ॥
येन रोदन्ति देहस्था देहिनो रोदयन्ति च ।
हर्षयन्ति न हृष्यन्ति नमस्तेभ्योऽस्तु नित्यशः१७६
ये नदीषु समुद्रेषु पर्वतेषु गुहासु च ।

वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु कान्तारे गहनेषु च ॥ १७७
चतुष्पथेषु रथ्यासु चत्वरेषु तटेषु च ।
हस्त्यश्वरथशालासु जीर्णोद्यानालयेषु च ॥ १७८
येषु पञ्चसु भूतेषु दिशासु विदिशासु च ।
चन्द्रार्कयोर्मध्यगता ये च चन्द्रार्करश्मिषु ॥ १७९
रसातलगता ये च ये च तस्मै परं गताः ।
नमस्तेभ्यो नमस्तेभ्यो नमस्तेभ्योस्तु नित्यशः१८०
येषां न विद्यते सङ्ख्या प्रमाणं रूपमेव च ।
असंख्येयगुणा रुद्रा नमस्तेभ्योस्तु नित्यशः १८१
सर्वभूतकरो यस्मात्सर्वभूतपतिर्हरः ।
सर्वभूतान्तरात्मा च तेन त्वं न निमन्त्रितः ॥ १८२
त्वमेव हीज्यसे यस्माद्यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ।
त्वमेव कर्ता सर्वस्य तेन त्वं न निमन्त्रितः ॥ १८३
अथवा मायया देव सूक्ष्मया तव मोहितः ।
एतस्मात्कारणाद्वाऽपि तेन त्वं न निमन्त्रितः १८४
प्रसीद मम भद्रं ते भव भावगतस्य मे ।
त्वयि मे हृदयं देव त्वयि बुद्धिर्मनस्त्वयि ॥ १८५
स्तुत्वैवं स महादेवं विरराम प्रजापतिः ।
भगवानपि सुप्रीतः पुनर्दक्षमभाषत ॥ १८६
परितुष्टोऽस्मि ते दक्ष स्तवेनानेन सुव्रत ।
बहुनात्र किमुक्तेन मत्समीपे भविष्यसि ॥ १८७
अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ।
प्रजापते मत्प्रसादात्फलभागी भविष्यसि ॥१८८
अथैनमब्रवीद्वाक्यं लोकस्याधिपतिर्भवः ।
आश्वासनकरं वाक्यं वाक्यविद्वाक्यसंमितम्१८९
दक्ष दक्ष न कर्तव्यो मन्युर्विघ्नमिमं प्रति ।
अहं यज्ञहरस्तुभ्यं दृष्टमेतत्पुरातनम् ॥ १९०
भूयश्च ते वरं दद्मि तं त्वं गृह्णीष्व सुव्रत ।
प्रसन्नवदनो भूत्वा तदिहैकमनाः शृणु ॥ १९१
वेदात्षडङ्गादुद्धृत्य साङ्ख्ययोगाच्च युक्तितः ।
तपः सुतप्तं विपुलं दुश्चरं देवदानवैः ॥ १९२
अपूर्वं सर्वतोभद्रं सर्वतोमुखमव्ययम् ।

अब्दैर्दशाहसंयुक्तं गूढमप्राज्ञनिन्दितम् ।
वर्णाश्रमकृतैर्धर्मैर्विपरीतं क्वचित्समम् ।
गतान्तैरध्यवसितमत्याश्रममिदं व्रतम् ।
मया पाशुपतं दक्ष शुभमुत्पादितं पुरा
तस्य चीर्णस्य तत्सम्यक्फलं भवति पुष्कल
तच्चास्तु ते महाभाग त्यज्यतां मानसो
एवमुक्त्वा महादेवः सपत्नीकः सहानुगः
अदर्शनमनुप्राप्तो दक्षस्यामितविक्रमः ॥
दक्षप्रोक्तं स्तवमिमं कीर्तयेद्यः शृणोति व
नाशुभं प्राप्नुयात्किंचिद्दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥
यथा सर्वेषु देवेषु वरिष्ठो भगवाञ्छिवः ।
तथा स्तवो वरिष्ठोऽयं स्तवानां ब्रह्मसंमितः ॥१९
यशोराज्यसुखैश्वर्यकामार्थधनकाङ्क्षिभिः ।
श्रोतव्यो भक्तिमास्थाय विद्याकामैश्च यत्नतः १९
व्याधितो दुःखितो दीनश्चोरग्रस्तो भयार्दितः ।
राजकार्याभियुक्तो वा मुच्यते महतो भयात् २०
अनेनैव तु देहेन गणानां समतां व्रजेत् ।
तेजसा यशसा चैव युक्तो भवति निर्मलः ॥२०
न राक्षसाः पिशाचा वा न भूता न विनायका
विघ्नं कुर्युर्गृहे तस्य यत्रायं पठ्यते स्तवः ॥ २
शृणुयाच्चैव या नारी तद्भक्ता ब्रह्मचारिणी ।
पितृपक्षे मातृपक्षे पूज्या भवति देववत् ॥ २०
शृणुयाद्यः स्तवं कृत्स्नं कीर्तयेद्वा समाहितः ।
तस्य सर्वाणि कर्माणि सिद्धिं गच्छन्त्यभीक्ष्णशः
मनसा चिन्तितं यच्च यच्च वाचाऽनुकीर्तितम् ।
सर्वं संपद्यते तस्य स्तवस्यास्यानुकीर्तनाम् ॥ २०
देवस्य च गुहस्यापि देव्या नन्दीश्वरस्य च ।
बलिं सुविहितं कृत्वा दमेन नियमेन च ॥ २०
ततस्तु युक्तो गृह्णीयान्नामान्याशु यथाक्रमम् ।
ईप्सिताँल्लभते सोर्थान्भोगान्कामांश्च मानवः२०
मृतश्च स्वर्गमाप्नोति तिर्यक्षु च न जायते ।
इत्याह भगवान्व्यासः पराशरसुतः प्रभुः ॥२०

॥ इति श्रीमन्महाभारते शान्तिपर्वणि मोक्षधर्मपर्वणि नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥